

فهرست توصیفی نسخه‌های خطی فارسی

انستیتو دستنویس‌های شرقی فرنگستان علوم روسیه - سنت پترزبورگ

الحمد لله بنور انوار الله مما يسود من انوار عباد الله
الضالين فانهم وما يسودون ما انتم عليه بطين
لامر هو كل الجيم وما من الا لاله معاد معلوم
والله اعلم بالصواب واننا انما للميزان
والقوة والوزن اوله عندنا كرام الا والزم
الكتاب والاله العالين فيكم وابه فوق
يسلمون واهد سبقت كلمنا ليدنا المديت
هم لهم انكودون وان عندنا لهم العيون
قول عنهم من جن ووابكره فوق يسودون
فبما يشعلون فاذ انزلنا عنهم فاسكن
المنذر من قول عنهم من جن ووابكره فوق
يسودون بنور انوار الله مما يسودون
من على المديت والحمد لله رب العالمين

(Decorative separator with floral motifs)

بسم الله الرحمن الرحيم والحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين من قبلهم من نور هدهد اولاد جن منا
كره وحيوانا جاهد منهم وول الميزان
هدا عن كذب اجل الاله الهوا حدنا
ان هذ لك حاب وانظروا الملا منهم ان امو
الوا صبروا اجل انكم ان هذ لك براده
ما معنا هذ لك اله الاخرة ان هذ الا اخل
انزل على المديت من بنابر همف تتطمن كعب

(جلد يازدهم)

با مقدمه: دکتر ابوذرا ابراهیمی

نگارش: حسین متقی

انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه

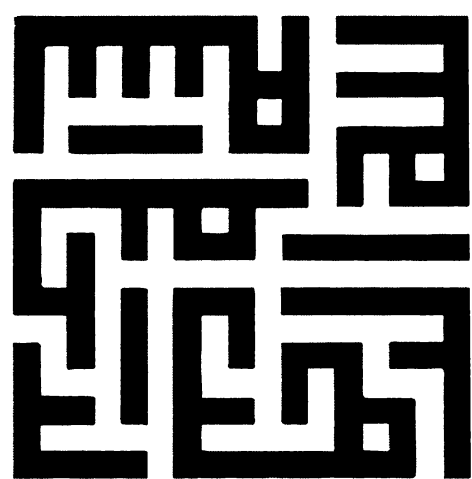
انستیتو دستنویس‌های شرقی (IOM)، وابسته به فرهنگستان علوم فدراسیون روسیه (RAS) در شهر علم و دانایی، سنت پترزبورگ، واقع است. هسته‌ی اصلی تشکیل این انستیتو به سال ۱۷۲۴، زمان پتر کبیر برمی‌گردد. در سال ۱۸۱۹ با نام موزه‌ی آسیایی (AM) شهرت یافت. پس از انقلاب کمونیستی روسیه، از ۱۹۲۰، تنها مرکز مطالعات شرقی در فرهنگستان علوم شناخته می‌شد. در سال ۱۹۳۰، انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی در آن بنا گذاشته شد. در سال ۱۹۵۰، انستیتو به مسکو انتقال داده شد و در لنینگراد فقط شعبه‌ای از آن به نام شعبه دست‌نویس‌های شرقی، باقی ماند. از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۶۸ این انستیتو به عنوان «انستیتوی ملل آسیایی» نامیده می‌شد و برخی فهرست‌ها و مطالعات نیز تحت همین عنوان منتشر گردیده است. در ۲۰۰۷ نیز نام این نهاد از «انستیتو مطالعات شرقی»، سپس به فاصله‌ی اندکی، به «انستیتو نسخ خطی شرقی» (نام فعلی) تغییر نام یافت.

در این مؤسسه ۹۸۷۴ مجلد نسخه خطی اسلامی (شامل ۵۱۸۴ نسخه‌ی عربی، ۳۰۵۸ نسخه‌ی فارسی، ۱۵۰۰ نسخه‌ی ترکی، ۲۸ نسخه‌ی پشتو، ۱۴ نسخه‌ی مالیزی، ۱۴ نسخه‌ی کردی و ۲ نسخه‌ی اردو) نیز نگهداری می‌گردد. از جمله نفایس این گنجینه‌ی سترگ، سه تفسیر کهن فارسی است که کتابت آن‌ها به قرون ۷-۸ هجری برمی‌گردد.

Tel. +7 812 315 87 28,

Fax. +7 812 312 14 65,

Website: <http://orientalstudies.ru>

هو الحق

این اثر، به روان دو فرست نویس فریخته،
زنده یادان، محمد تقی دانش پژوه و اولک آکیمو سلگین
که در معرفی میراث مکتوب کمن فارسی در روسیه،
سهمی به سزادشته اند، تقدیم می شود.

انستیتودستویس های شرقی فرنگستان علوم روسیه - سنت پترزبورگ

جلد یازدهم

نگارش

با مقدمه

حسین متقی

د. ابوذراهمی ترکمان

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

۱۳۹۵

فهرست نویسی پیش از انتشار کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عنوان و نام پدیدآور	: فهرست توصیفی نسخه‌های خطی فارسی انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه - سنت پترزبورگ جلد یازدهم/نگارش حسین متقی؛ با مقدمه ابوذرا ابراهیمی ترکمان.
مشخصات نشر	: تهران : سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۶۵۰ ص.
شابک	: دوره ۹-۴۴۰-۴۴۶-۹۶۴-۹۷۸ ؛ ۳-۴۳۹-۴۴۶-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: فرهنگستان علوم روسیه. انستیتو نسخه‌های خطی شرقی -- فهرست‌ها
موضوع	: نسخه‌های خطی فارسی -- روسیه -- سن پترزبورگ -- فهرست‌ها
شناسه افزوده	: متقی، حسین، ۱۳۴۸ -
شناسه افزوده	: ابراهیمی ترکمان، ابوذرا، ۱۳۴۷ - مقدمه‌نویس
سرشناسه	: فرهنگستان علوم روسیه. انستیتو نسخه‌های خطی شرقی
(Rossiiskoi akademii nauk Institut vostochnykh rukopisei)	
شناسه افزوده	: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
رده‌بندی کنگره	: ۲ ۱۳۹۵ Z۶۶۲۱ ف۵۵۵/
رده‌بندی دیویی	: ۰۱۱/۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۱۷۲۰۶

شابک : ۳-۴۳۹-۴۴۶-۹۶۴-۹۷۸

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

فهرست توصیفی نسخه‌های خطی فارسی

نگارش حسین متقی

ناشر: انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

با همکاری سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه / چاپ اول ۱۳۹۵

چاپ و صحافی: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سید آصف آصفی

ناظر چاپ: پرویز بختیاری

بها: ۴۶۰۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، بزرگراه شهید حقانی (غرب به شرق)،

بعد از ایستگاه مترو، بلوار کتابخانه ملی

دفتر فروش: ۸۱۶۲۳۳۷۷-۸۱۶۲۳۳۱۵

نمابر: ۸۱۶۲۳۳۰۱

وب‌گاه: www.nlai.ir

پست الکترونیک انتشارات: Publication@nlai.ir

תורת המוסר והאמונה
הרבנית

התורה היא תורה של אמת, של צדק, של רצון טוב, של חיים טובים, של שלום, של אהבה, של חסד, של רחמים, של גבורה, של אומץ, של נאמנות, של אמונה, של יראת ה'.

התורה היא תורה של חוקים, של מצוות, של עקרונות, של ערכים, של חובות, של זכויות, של אחריות, של אחריות לאלהים, של אחריות לזולתנו, של אחריות לעצמנו.

התורה היא תורה של חיים, של אהבה, של חסד, של רחמים, של גבורה, של אומץ, של נאמנות, של אמונה, של יראת ה'. התורה היא תורה של חיים טובים, של שלום, של אהבה, של חסד, של רחמים, של גבורה, של אומץ, של נאמנות, של אמונה, של יראת ה'.

הרבנית

سرآغاز

در طول مدت حضورم به عنوان رایزن فرهنگی در فدراسیون روسیه، به این واقعیت پی‌بردم که میراث گرانبهایی از ایران و اسلام در کتابخانه‌ها، دانشگاه‌ها و موزه‌های روسیه وجود دارد. در این میان، میراث مکتوب ایرانی - اسلامی موجود در کتابخانه‌ها و آرشیوهای این کشور، داستان دیگری دارد. بسیاری از اسناد ایرانی که در آرشیوهای روسیه موجود است، اسنادی است که اگر بازخوانی و معرفی شوند، زوایایی از تاریخ دو کشور و نیز زوایای اندیشه‌های پیدا و پنهان سیاسیون ایران و اتحاد جماهیر شوروی (سابق) را در ادوار مختلف روشن خواهد کرد؛ البته مقوله اسناد آرشیوی از نوعی دیگر است که گفتگو از آن را به مجال دیگر وامی‌نهم، اما نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه‌های فدراسیون روسیه، به دلیل پنهان ماندن در پس دیوارهای آهنین که هفتاد سال رابطه این کشور را با جهان، به کمترین حدّ ممکن تنزل داده بود، هنوز برای ما ناشناخته است.

این مسأله، همواره دغدغه‌ای در ذهن این کمیته ایجاد کرده بود، در سال ۱۳۹۱ بر آن شدم، تا از برادر اندیشمندم فاضل محترم حجت الاسلام و المسلمین علی صدرائی خوئی، که دستی از نزدیک بر نسخه‌های خطی دارد، دعوت کنم تا برای فهرست‌نویسی نسخ خطی فارسی و اسلامی به روسیه بیایند، در خلال گفتگوها پیشنهاد دادند که جناب آقای دکتر حسین متقی نیز در این سفر باشند؛ البته بنده ایشان را نمی‌شناختم، پذیرفتم و هر دو بزرگوار به روسیه آمدند. در همان نگاه اول متوجه شدم، آقای متقی دلی پر دغدغه دارند و بسیار دلسوز هستند و مشتاق‌اند تا هر چه زودتر فهرستی از نسخه‌های خطی را سامان دهند؛ پی‌آنکه زحمتی بر بنده و همکارانم داشته باشند، به سن پترزبورگ رفتند و درویش وار به فهرست‌نویسی نسخ خطی فارسی انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه، مشغول شدند. حاصل این کار دل، فهرستی شد که

الحمد لله، به همت کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، در سال ۱۳۹۲ به زیور طبع آراسته شد؛ البته در گردآوری آن فهرست گرانسنگ، دوستان و همکاران دیگری هم مشارکت داشتند، شکر الله سعیهم.

با توجه به مقبولیت و استقبال محققان از فهرست یاد شده، با مشورت عزیزان در سازمان، تصمیم بر این شد، کار سنگین فهرست‌نگاری و معرفی نسخ خطی فارسی مؤسسه مذکور در سن پترزبورگ، دنبال شود، با هماهنگی‌های به عمل آمده، با رایزنی ایران در مسکو و انستیتوی مذکور در سن پترزبورگ، برای بار دوم، آقای متقی، در سال ۱۳۹۳ عازم روسیه شده و به تنهایی زحمات معرفی تعدادی دیگر از نسخ خطی فارسی را عهده‌دار شدند؛ وی که در این سفر، با دشواری‌هایی در هماهنگی‌ها هم روبرو شده بودند، اما خم به ابرو نیاورده و عاشقانه مشغول به کار شدند، که حاصل از خود گذشتگی‌های ایشان در این سفر پرمشقت، همین اثر است که مجلدی دیگر از فهرست نسخ خطی فارسی انستیتوی مذکور می‌باشد.

اثری که پیش روی ماست، مجموعه دیگری از موارث کهن اسلامی و ایرانی در انستیتو دستنویس‌های شرقی آکادمی علوم روسیه، است که با تلاش مضاعف ایشان، گردآوری شده است و البته ایشان درباره روش و شکل کار فهرست‌نگاری و مشکلات کار، در مقدمه خود، به تفصیل، سخن گفته‌اند و امیدوارم ان شاء الله این اثر، دریچه‌ای به روی اندیشمندان و پژوهشگران متون کهن کشورمان، بگشاید و مقبول نظر حضرت حق و طبع اندیشمندان باشد.

ابوذر ابراهیمی

رئیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی

اگر نه مدبسم ابد بودی تاج عنوان ما

نگاشتی تا قیامت نون خط شیرازه دیوان ما

- نگاهی به تاریخ، فرهنگ و سیاست در روسیه

تاریخ رسمی روسیه به قرن چهاردهم میلادی باز می‌گردد که قلمرو پادشاهی تجاری مسکو، به عنوان بازیگر اصلی، در بین چندین منطقه کوچکتر مشابه، مطرح شد. ایوان چهارم، معروف به «ایوان مخوف» نخستین حاکم مسکو بود که خود را «تزار» نامید. در سده هفدهم خاندان رومانوف به حکومت روسیه دست یافتند و تا سیصد سال بعد بر این کشور حکومت کردند. پتر کبیر و کاترین کبیر از معروف‌ترین پادشاهان این سلسله بودند که اصلاحات زیادی را در جهت مدرنیزاسیون این کشور به انجام رساندند.

در اوایل قرن بیستم، نارضایتی‌های عمیق در میان بخش‌های مختلف جامعه روسیه به اعتراضات گسترده‌ای در این کشور انجامید. در شرایطی که حاکمان کشور نسبت به درد و رنج توده‌های مردم بی‌تفاوت به نظر می‌رسیدند، جریان‌های سیاسی رادیکال در کشور قوت گرفتند. واقعه معروف به دوشنبه خونین در سال ۱۹۰۵م، شکست روسیه از ژاپن در جنگ سال ۱۹۰۵م و شکست‌های این کشور در جنگ جهانی اول به این نارضایتی‌ها دامن زد. در سال ۱۹۱۷م انقلابی به رهبری حزب بلشویک، که در سال ۱۹۰۳م به رهبری لنین و تحت تأثیر آموزه‌های کارل مارکس تشکیل شده بود، به حکومت تزارها در این کشور پایان بخشید. با وقوع انقلاب کمونیستی نام کشور روسیه به اتحاد جماهیر شوروی، تغییر یافت. روسیه، با عنوان جمهوری فدراتیو روسیه شوروی، مهمترین و بزرگ‌ترین جمهوری در اتحاد جماهیر شوروی بود. اوایل

حکومت لنین با جنگ داخلی همراه بود و پس از مدتی رقابت برای جانشینی لنین شدت گرفت. وی در سال ۱۹۲۴م درگذشت و زوزف استالین در سال ۱۹۲۹م به رهبری بلامنازع حزب کمونیست دست یافت. سیاست‌های استالین به صنعتی‌سازی سریع کشور انجامید، اما حکومت او با حجم غیرمنتظره‌ای از پاکسازی‌های سیاسی، تبعیدهای دسته‌جمعی و حبس و زندان همراه بود.

در ژوئن ۱۹۴۱م آلمان به شوروی یورش برد و جنگی چهارساله درگرفت که ۲۷ میلیون شهروند شوروی در طی آن جان باختند. شوروی در این جنگ پیروز شد و کنترل سیاسی بیشتر قلمرو اروپای شرقی و مرکزی را برای خود تضمین کرد. استالین تا زمان مرگش در سال ۱۹۵۳م در قدرت باقی ماند. در این دوران حزب کمونیست با استفاده از دستگاه امنیتی عظیم خود بر تمام جنبه‌های زندگی حیات اجتماعی جامعه تسلط یافت و شوروی با پراخت بهایی گزاف از حیات انسان‌ها به یک ابرقدرت صنعتی و نظامی تبدیل شد.

خروشچف جانشین استالین تلاش کرد تا جنبه‌های بی‌رحمانه حکومت استالین را افشا کرده و در عین حال بخش‌های کلیدی حکومت کمونیستی را حفظ کند. وی سانسور را در جامعه کاهش داده و سیاست خارجی همزیستی مسالمت‌آمیز با غرب را در پیش گرفت؛ اما با سرکوب قیام سال ۱۹۵۶م مجارستان به سلطه این کشور بر دولت‌های دست‌نشانده شوروی ادامه داد. با این حال دستگاه حزبی اعتماد خود را به وی از دست داده و اعتبار خروشچف در پی نحوه مواجهه او با بحران موشکی ۱۹۶۲ کوبا کاهش یافت. او به سال ۱۹۶۴ در یک کودتای حزبی ساقط شد.

در دوران برژنف (جانشین خروشچف)، شرایط زندگی برای توده‌های مردم قابل پیش‌بینی‌تر و مناسب‌تر شد اما سرکوب سیاسی ادامه یافت. با این حال با توجه به کاهش رشد اقتصادی و سربرآوردن مشکلات اجتماعی دوران برژنف به عصر رکود معروف شد. از سال ۱۹۷۹م شوروی در جنگی طولانی و خونبار در افغانستان درگیر شد که یک نسل کامل قربانی آن شدند. در سال ۱۳۷۰ش/۱۹۹۱م شوروی پس از جنگ سرد طولانی با غرب، در زمان حکومت میخائیل گورباچف، از هم فروپاشید و فدراسیون روسیه به جای آن نشست.

باید افزود روسیه با نام رسمی «فدراسیون روسیه» پهناورترین کشور جهان است که در شمال اوراسیا قرار دارد. این کشور در آسیای شمالی و اروپای خاوری واقع است و با اقیانوس آرام شمالی و اقیانوس منجمد شمالی و نیز دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک مرز آبی دارد. روسیه با ۱۴ کشور آسیایی و اروپایی مرز زمینی دارد و با کشورهای پیرامون دریای برینگ، دریای ژاپن، دریای خزر، دریای سیاه و دریای بالتیک ارتباط دریایی دارد. روسیه با ۱۷'۰۷۵'۴۰۰ کیلومتر مربع وسعت، پهناورترین کشور جهان است. پهناوری روسیه دو برابر مساحت کانادا یا چین یا ایالات متحده آمریکا است. پایتخت روسیه شهر مسکو است که در باختر و بخش اروپایی کشور است و بزرگ‌ترین شهر اروپایی است.

روسیه حدود ۱۴۳ میلیون نفر (برآورد سال ۲۰۱۳م) جمعیت دارد، که از این دید در جهان دارای جایگاه نهم است. تراکم جمعیت روسیه ۸/۳ نفر در هر کیلومتر مربع است که از پایین‌ترین نرخ‌های تراکم جمعیت در جهان است. نرخ رشد جمعیت در این کشور منفی است. بیشتر جمعیت روسیه در غرب این کشور (بخش اروپایی) زندگی می‌کنند. حدود ۸۰ درصد (۱۱۵ میلیون نفر) از مردم روسیه از نژاد روسی هستند و سایر نژادهای این کشور عبارتند از: تاتار، اوکراینی، چوواش، چچنی، ارمنی، داغستانی، مغول، آواری، اینگوش، چرکس، بالکار، اوستیایی، آذری، گرجی و.... زبان رسمی روسیه، زبان روسی است، ولی حدود ۳۰ زبان دیگر نیز در جمهوری‌ها و مناطق خودمختار این کشور وجود دارد. زبان روسی از زبان‌های زنده جهان است و بعد از زبان اسپانیولی و لاتین رتبه پنجم را دارد. روسیه ۲۱ جمهوری خودگردان دارد که بیشتر در جنوب باختر کشور (قفقاز شمالی) قرار دارند.

روسیه فرهنگ پُرباری دارد و نویسندگان معروفی مانند تالستوی و داستایوفسکی روسی بوده‌اند. روسیه تا پیش از قرن هجدهم یک حکومت نه چندان نیرومند در خاور اروپا بود و وسعت آن چندان زیاد نبود. تا اینکه در آغاز قرن ۱۸ میلادی و با اصلاحاتی که تزار پترکبیر انجام داد، این کشور به یک امپراتوری پهناور و نیرومند تبدیل شد. در سال ۱۹۱۷م انقلاب

کمونیستی در این کشور به وقوع پیوست و نام کشور به اتحاد جماهیر شوروی تغییر یافت. روسیه، با نام جمهوری فدراتیو روسیه، مهمترین و بزرگ‌ترین جمهوری در اتحاد جماهیر شوروی بود.

واحد پول روسیه روبل (RUB) و یک روبل نیز ۱۰۰ کوپک است. اقتصاد روسیه صنعتی و نیز وابسته به منابع بزرگ انرژی این کشور به ویژه گاز است و راه‌های ترابری این کشور نیز بسیار مهم هستند. روسیه با تولید ناخالص داخلی ۲۱۱۸ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۳م هجدهمین اقتصاد بزرگ جهان و سرانه ۱۴۹۷۳ دلار، چهل و نهمین کشور جهان بوده است. اقتصاد این کشور بر پایه سرمایه داری و خصوصی سازی است، که این موضوع پس از فروپاشی شوروی و رهایی از اقتصاد دولتی و سوسیالیستی انجام شد. روسیه از اعضای گروه هشت و از کشورهای صنعتی به حساب می‌آید.

نوع حکومت هم در روسیه به صورت چند حزبی فدرال بوده و اکنون (۲۰۱۵م) ولادیمیر پوتین، رئیس جمهور و دمیتری مدودف، نخست وزیر روسیه است. سیاست کنونی روسیه، همکاری و عدم تنش با غرب و تلاش برای اتحاد کشور است. ولی به خاطر گسترش ناتو به شرق و پس از درگیری روسیه با گرجستان بر سر اوستیای جنوبی و نیز اخیراً به جهت مسأله اوکراین و کریمه و نیز موضوع سوریه، روابط روسیه و غرب تا حدودی به تیرگی گراییده است. روسیه در جامعه بین المللی از جمله کشورهایی به حساب می‌آید که از فرهنگ و هنر دفاع می‌کند و مردم این کشور هم، عمدتاً از مردمانی با فرهنگ به حساب می‌آیند.

به لحاظ دین و مذهب، نیز باید گفت، اکثریت مردم فدراسیون روسیه مسیحی و پیرو ارتدوکس هستند؛ اما ادیان دیگر شامل اسلام، یهودیت و بودیزم، نیز دارای طرفداران نسبتاً زیادی هستند؛ با این حال اسلام، پس از مسیحیت ارتدوکس، دومین دین شناخته شده در روسیه است. کلیسای ارتدوکس روسیه، سازمان مذهبی اصلی در روسیه است که در مناطق مختلف روسیه و در جامعه مشترک‌المنافع کشورهای خارجی ۱۲۳ حوزه سقفی دارد و بیش از ۱۹۰۰۰ جمعیت کلیسایی و بنای کلیسایی، حدود ۴۸۰ دیر و صومعه، بیش از ۱۵۰ نفر اسقف ارشد،

۱۷۵۰۰ نفر کشیش و ۲۳۰۰ نفر از درجات پایین‌تر کلیسایی و همچنین از سال ۱۹۹۰م الکیسی دوم، پانزدهمین اسقف اعظم (پاتریک) و تاریخ کلیسا همراه با بنود مقدس (هیأت رئیسه اسقف‌ها) امور کلیسایی را اداره می‌کند. باید افزود که علاوه بر کلیساهای ارتودکس در روسیه، فرّ ق دیگر مسیحیت، از جمله کاتولیک‌ها، پروتستان‌ها و ارمنی‌ها نیز، برای خود کلیساهایی دارند.

اسلام در حال حاضر در بخش عظیمی از روسیه گسترش یافته است. طبق اطلاعات اکثر رهبران مسلمانان، تعداد مسلمانان در روسیه بالغ بر ۲۰ میلیون نفر است. بعضی مفتی‌ها و اسلام‌شناسان حتی ارقام ۲۵ تا ۳۵ میلیون را عنوان می‌کنند. در این زمینه، رایزن فرهنگی وقت ایران در مسکو، دکتر ابراهیمی ترکمان، معتقد است: «وقتی در سال ۱۹۹۱م فروپاشی رخ داد فدراسیون روسیه ۱۵۴ میلیون نفر جمعیت داشت و ۸ میلیون هم مهاجر به آنها افزوده شد، در آن زمان از جمعیت کل آن سرزمین، تنها ۱۳ میلیون نفر مسلمان بودند؛ اما امروزه با اینکه، به جهت رشد منفی، جمعیت کل روسیه به حدود ۱۴۰ میلیون نفر رسیده، جمعیت مسلمان این کشور به ۳۰ میلیون نفر رسیده است که این نشان از اقبال مردم به اسلام دارد».

طبق آمارهای نیمه رسمی بین ۱۲ تا ۲۰ میلیون از جمعیت فدراسیون روسیه مسلمان هستند؛ لیکن آمارهای غیر رسمی منتسب به محافل اسلامی، به جهت روند رو به رشد اسلام در روسیه، رقم ۳۰ میلیونی مسلمان را در روسیه تأیید می‌کنند. این گروه بیشتر در قفقاز شمالی، تاتارستان، باشقیرستان، اودموریتا، چواشیا، جمهوری ماری، سبیری، استان‌های اومیانوف، یژا، سامارا، ساراتوف، آستاراخان، پرم، چلیا بینسک، نیژنی نوگورد، و شهرهای مسکو، سنت پترزبورگ و قاسموف ساکن هستند. مسلمانان این مناطق پیرو دو مذهب شناخته شده تسنن و تشیع می‌باشند؛ اما تعداد سنی‌ها بیشتر است و پیروان مذهب تسنن از نظر مکاتب فقهی، به دو مکتب فقهی حنفی و شافعی و از نظر مکاتب کلامی به مکتب کلامی اشعری و اندی نیز به ماتریدیه، تعلق دارند و البته در سال‌های اخیر جریان سلفیت و وهابیت در روسیه، بخصوص در جمهوری‌های چچنستان و داغستان، فعالیت‌هایی دارند. گفتنی است که اغلب پیروان دین اسلام در کرانه رود ولگا،

نزدیک به اورال و همچنین قفقاز شمالی زندگی می‌کنند.

بنابر آمارهای رسمی تعداد شیعیان روسیه به دو میلیون نفر می‌رسد، اما آمارهای غیر رسمی حکایت از چهار میلیون نفر دارد، از این تعداد، حدود سیصد هزار نفر در مسکو زندگی می‌کنند (تا یک میلیون نیز، برخی برآورده کرده‌اند) که قبلاً سازماندهی درستی نداشتند، اما از چند سال قبل، برخی نهادهای خودجوش بومی و نیز از سوی ایران تلاش‌هایی در هدایت و روشنگری شیعیان آغاز شده است. مسلمانان شیعه به طور عمده در مناطق مرزی قفقاز شمالی زندگی می‌کنند. باید افزود که گروه شیعیان را عموماً آذربایجانی‌ها و تالش‌ها تشکیل می‌دهند

همچنین بر پایه آمارهای سال ۱۹۹۶م، در روسیه، تعداد ۴۳ اداره دینی مسلمان و ۲۳۴۹ مسجد وجود داشته است. از جمله مساجدی که می‌توان در مسکو نام برد، مسجد جامع مسکو، مسجد تاریخی، مسجد یادبود روی کوه پالکونی، مسجد آترادنایا و مسجد نواتروف می‌باشد. در پترزبورگ نیز، باید به مسجد تاریخی منطقه پوشکین اشاره نمود که از سوی تزارها برای شاهان عثمانی ساخته شده بود که بعد از جنگ اول جهانی و قرار گرفتن عثمانیان در صفوف متفقین، کاربری آن تغییر یافت و اکنون این مسجد تعطیل است؛ امید است، به عنوان مسجدی رسمی برای شیعیان مورد بهره‌برداری قرار گیرد. از دیگر مساجد سن پترزبورگ که درست در وسط شهر قرار گرفته است، مسجدی زیبا با نام «مسجد تاتارها» می‌باشد که قدمتی ۱۵۰ ساله دارد و طبق اسناد موجود، این مکان مقدس، از سوی یک خیرِ شیعی از اهالی باکو، مرحوم حاجی زین‌العابدین تقی‌اف ساخته شده است، لیکن اکنون به دلالتی، تحت اختیار مسلمانان اهل سنت است.

در آغاز قرن بیستم میلادی تقریباً نیمی از یهودیان جهان در روسیه زندگی می‌کردند. باتوجه به اینکه در سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰م تعداد زیادی از یهودیان از شوروی به فلسطین اشغالی (اسرائیل) مهاجرت کردند؛ اما بر اساس آمارها، تعداد قابل توجهی از آنها در سال ۱۹۹۷م در فدراسیون روسیه، به ویژه در شهرهای بزرگ مسکو و سنت پترزبورگ زندگی می‌کنند. در ضمن عده نسبتاً کمی نیز از آنها در منطقه خود مختار ابلاست در شرقی‌ترین نقطه

روسیه، ساکن هستند. تبلیغ در آیین یهود موضوعیت ندارد، چرا که «آنان خود را نژاد برتر می‌دانند و همواره به دنبال افزایش نفوذ و سلطه اقتصادی و سیاسی بر جهان هستند و در ضمن این دین به طریق وراثت منتقل می‌شود و کسی نمی‌تواند به این آیین داخل شود».

مذهب بودائی (بودیسم) نیز، از سال ۱۹۴۱م به عنوان یکی از مذاهب روسیه به رسمیت شناخته شد. طرفداران این آیین در جمهوری‌های کالمیکیا و تیوا و بعضی از نواحی ایرکوتسک و چیتا و شرق روسیه، اخیراً تعدادی نیز در مسکو و سنت پترزبورگ ساکن شده‌اند. ناگفته نماند که تعداد بودائیان روسیه (طبق آمار ۱۹۹۷م) حدود یک میلیون نفر بوده است و البته بودائیان، در آیین ایام (۲۰۱۴م)، تبلیغات وسیعی در روسیه، به خصوص در شهر مسکو، دارند.

- کلیات دستنویس‌های اسلامی در کتابخانه‌های ترائی روسیه -

بر اساس گزارشی که زنده‌یاد اولگ آکیموشکین از نسخه‌های خطی اسلامی موجود در کتابخانه‌های روسیه به صورت رسمی در سال ۱۹۹۲م منتشر نموده است،^۱ در کتابخانه‌های روسیه - بدون لحاظ نسخه‌های خطی روسی و زبان‌های دیگر - در حدود ۶۰۰۰۰ نسخه خطی اسلامی وجود دارد که از این تعداد ۱۸۷۳۳ نسخه خطی عربی، ۱۲۶۱۲ نسخه فارسی و تاجیکی، ۹۵۴۰ نسخه ترکی (با لهجه‌های متنوع)، ۱۴۸ نسخه کردی، ۲۸ نسخه پشتو، ۱۴ نسخه مالیزی و ۳ نسخه اردو و ۷۰۵۷ نسخه نیز با عنوان نسخ خطی اسلامی (بدون تمایز زبانی) می‌باشد. اما به استناد شواهد و گزارش‌های پراکنده از وجود دستنویس‌های فراوان در جمهوری‌های خودمختار تاتارستان، داغستان، آوستیای شمالی، چچنستان و جز اینها، به نظر می‌رسد که در کتابخانه‌های روسیه، دست کم، یکصد هزار نسخه خطی اسلامی وجود داشته باشد که بسیاری از آنها، هنوز شناسایی و معرفی نشده‌اند.

۱. رابر، جفری، *المخطوطات الاسلامیة فی العالم*، ج ۲، صص ۵۴۰-۵۹۲.

باید دانست که عمده تمرکز نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه به لحاظ کیفی، به ترتیب در شهرهای سنت پترزبورگ، مسکو، تاتارستان (قازان)، داغستان (مخاج قلعه)، باشقیرستان (اوپا) و چچنستان (گروزنی) می‌باشد که در معرفی آن مواریث، از اوایل قرن ۱۹م تاکنون بیش از ۱۰۰ جلد فهرست در قالب کتاب، مقاله یا پایان‌نامه، به زبان‌های روسی، آلمانی، فرانسوی، ترکی، فارسی، عربی و دیگر زبان‌ها چاپ و منتشر شده است؛ لیکن به لحاظ کمی به نظر می‌رسد جمهوری‌های داغستان و تاتارستان، مقام نخست را در تعداد نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه، دارا باشند، اما از آنجا که این نسخ هنوز فهرست نشده‌اند و آمارهای دقیقی نیز در دست نیست، با همه این احوال، بدون تردید، منابع ترائی موجود در شهر سنت پترزبورگ به لحاظ کیفی، پیشتاز است.

بر پایه منابع مطالعاتی ترائی روسیه، از یکصد هزار مجلد نسخه خطی اسلامی موجود در روسیه، بیش از ۹۰٪ آنها به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی نگارش یافته‌اند، اما از این تعداد، به نظر می‌رسد تاکنون، در حالت بیشینه آن، بیش از ۳۰٪ این مواریث کهن به صورت توصیفی، معرفی نشده باشند و در حقیقت شاید به جرأت بتوان بیش از ۷۰٪ درصد این آثار، فاقد شناسه توصیفی هستند. البته خالی از لطف نخواهد بود که در آغاز این فهرست، به منابع کلیات دستنویس‌های روسیه اشاره‌ای بشود. برای بهره‌مندی فارسی‌زبانان از عناوین منابع انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، روسی و مانند آنها، افزون بر نام اصلی، ذیلاً ترجمه عناوین آنها به فارسی نیز برگردانده شده است.

1) Akimushkin, O. F.; A. B. Khalidov (with additional material) & G. J. Roper (Ed.), "Islamic manuscripts in Russian Federation"; In: *World survey of Islamic manuscripts* (London, 1993), Vol. II, pp. 663-702.

آکیموشکین، اولگ. ف.؛ ا. د. خالدوف (اضافات)؛ و. جی. جی. روبر؛ عبدالستار الملوچی (ترجمه و تحقیق)، «المخطوطات الاسلامیة فی روسیا الاتحادیة»، رک. المخطوطات الاسلامیة فی العالم، ج ۲، صص ۵۳۹-۵۹۲، عربی و آکیموشکین، اولگ ف.؛ جفری راپر (سر ویراستار) و احمد

رحیمی ریسه (سروراستار)، «نسخه‌های خطی اسلامی در فدراسیون روسیه»، رک. گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در جهان، ج ۳، صص ۱۱۷۷-۱۲۰۸، فارسی.

۲) افشار، ایرج، «کتاب‌شناسی فهرست‌های نسخ خطی فارسی در کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی»، رک. کتابشناسی فهرست‌های نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه‌های دنیا، صص ۷-۹، فارسی.

۳) الوهابی، حسین، *المکتبات فی الإتحاد السوفیتی*، بغداد: ماشین نویسی شده (= طبع رونیه)، ۱۹۶۷م، وزیری، ۲۴ص، عربی.

4) Статей, С., *Средняя Азия и Иран*, Ленинград, Аврора, 1972, 192с.
استاقی، سرورنیک، *آسیای مرکزی و ایران*، لنین‌گراد: انتشارات سپیده دم، ۱۹۷۲م، ۱۹۲ص، وزیری بزرگ، روسی، مصور.

5) Тюляев, С. И., *Памятники Искусства Индии в Собраниях Музеев СССР*, Москва, Государственное издательство изобразительного искусства 1956, 127с.

تولویانف، س. ای، *هنرهای هندی در کلکسیون‌های اتحاد جماهیر شوروی*، مسکو: انتشارات دولتی هنرهای زیبا، ۱۹۵۶م، ۱۲۷ص، وزیری بزرگ، روسی و انگلیسی.

۶) سزگین، فؤاد، «مجموعات المخطوطات العربية في مکتبات الاتحاد السوفیتی»، رک. تاریخ التراث العربی مجموعات المخطوطات العربية في مکتبات العالم، صص ۳-۱۲، عربی.

۷) مرعشی نجفی، محمود، «فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی در روسیه و جمهوری‌های جدید»، رک. نسخه‌شناسی (قم ۱۳۸۹)، ج ۳، صص ۷-۵۴، فارسی.

۸) دانش پزوه، محمدتقی، «چند فهرست برای نسخ خطی در شوروی»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۸۷-۴۰۷ به انضمام ۸۳ گونه تصویر.

در این نوشتار، ضمن معرفی برخی فهراس خطی کتابخانه‌های روسیه (عمدتاً مربوط به

شهر سنت پترزبورگ)، چند نسخه خطی نیز از فهرست روزن، چاپ ۱۸۷۷م، مربوط به نسخ وزارت امور خارجه (رک. نشریه، ص ۲۸۷)، از گزارش آکادمی پادشاهی علوم سنت پترزبورگ، چاپ ۱۸۹۸م، (رک. نشریه، ص ۲۸۷)، از فهرست رساله‌های اسماعیلی تألیف ایوانف، چاپ ۱۹۱۹م، (رک. نشریه، ص ۲۸۸)، از فهرست موزه آسیایی تألیف ایوانف، چاپ ۱۹۱۷م (رک. نشریه، ص ۲۸۸)، از مقاله دورن درباره یازده نسخه خطی در کتابخانه دوکی کوبوگ در ایالت بایریش آلمان در مجموعه آسیایی، دفتر ۲، ش ۲، صص ۱۸۶-۱۹۴ (رک. نشریه، صص ۲۸۹-۲۹۱)، از مقاله دورن درباره نسخ خطی اسلامی در موزه آسیایی در مجموعه آسیایی، دفتر ۲، ش ۱، ۱۸۵۲م، ص ۵۴ (رک. نشریه، صص ۲۹۲-۲۹۴)، از فهرست کتابخانه عمومی ترکستان از ای. کاله، درباره نسخه‌هایی از قزاقستان یا ازبکستان (رک. نشریه، صص ۲۹۴-۲۹۹)، فهرست روزن، چاپ ۱۸۸۶م، مربوط به نسخ وزارت امور خارجه (رک. نشریه، صص ۲۹۹-۳۱۰)، فهرست روماسکوویچ، چاپ ۱۹۲۵م (رک. نشریه، صص ۳۱۱-۳۱۲)، مقاله دورن در مجموعه آسیایی، دفتر ۵، ش ۲، ۱۸۶۴م، مربوط به کتابخانه عمومی سلطنتی سنت پترزبورگ (رک. نشریه، صص ۳۱۳-۳۳۲)، مقاله دورن درباره چند نسخه خطی موزه آسیایی در مجموعه آسیایی، دفتر ۴، ش ۱، ۱۸۶۰م (رک. نشریه، صص ۳۳۲-۳۳۷)، چند نسخه فارسی از دورن مربوط به موزه آسیایی در مجموعه آسیایی، دفتر ۴، ش ۴، ۱۸۶۲م (رک. نشریه، صص ۳۳۷-۳۳۸)؛ نسخه‌های خطی موزه آسیایی از مقاله دورن در مجموعه آسیایی، دفتر ۵، ۱۸۶۷م (رک. نشریه، صص ۳۳۸-۳۴۰)؛ گزارشی از نسخه‌های خطی فارسی قازان (رک. نشریه، صص ۳۴۰-۳۵۰)، کتابخانه بنیاد زبان و ادبیات فرهنگستان ترکمنستان به بنام مخدوم قلی (رک. نشریه، صص ۳۵۰-۳۶۲)، گزارشی از نسخه‌های خطی ایروان در ماتناداران (رک. نشریه، صص ۳۶۲-۳۶۵)، نمایشگاه نسخه‌های خطی تاشکند در ازبکستان (رک. نشریه، صص ۳۶۶-۳۶۷)، نسخه‌ای در دربند داغستان (رک. نشریه، صص ۳۶۸-۳۷۳)، موزه تاریخ ادیان شهر لنینگراد (رک. نشریه، ص ۳۸۴)، خانه پولیسف خاورشناس در تاشکند (رک. نشریه، ص ۳۸۵)، ادامه معرفی نسخ خطی کتابخانه سالتیکف شدرین در پترزبورگ (رک. نشریه، صص ۳۸۶-۴۰۴)، نسخه‌های فارسی از

- بنیاد فرهنگستان تفلیس در گرجستان (رک. نشریه، صص ۴۰۴-۴۰۷)، معرفی شده است.
- ۹) روح بخشان، علی محمد؛ محمود مرعشی نجفی، «گزارش سفر به شوروی»، رک. نشریه آینه پژوهش (قم)، س ۱، ش ۵ (بهمن و اسفند ۱۳۶۹)، صص ۱۰۲-۱۰۴، فارسی (معرفی مختصر تعدادی از دست‌نویس‌های مربوط به کتابخانه‌های فدراسیون روسیه).
- ۱۰) مرعشی نجفی، محمود، «فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه و جمهوری‌های تازه استقلال یافته»، رک. مجله میراث شهاب (قم)، س ۵، ش ۱۷-۱۸ (پاییز - زمستان ۱۳۷۸)، صص ۴۲-۶۲، فارسی.
- ۱۱) حبیبی آزاد، ناهید، «آثار فرهنگی و ادبی ایران در کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی [روسیه]، آسیای مرکزی و قفقاز»، رک. نشریه مشکوة (مشهد)، ش ۵۶-۵۷ (۱۳۷۶)، صص ۲۴۰-۲۷۳، فارسی؛ (معرفی اختصاری ده‌ها نسخه خطی عربی و فارسی نفیس).
- ۱۲) المحاسنی، اسماء زکی، «منتخبات من المخطوطات العربیة فی المكتبات الروسية»، رک. دراسات فی المخطوطات العربیة، صص ۸۷-۸۸، عربی.
- ۱۳) عواد، کورکیس، «المخطوطات العربیة فی الائتحد السوفیتی»، رک. فهارس المخطوطات العربیة فی العالم، ج ۱، صص ۱۰۷-۱۲۷، عربی.
- ۱۴) خالدوف، انس باقی، «مجموعات المخطوطات الإسلامية فی الائتحد السوفیتی (السابق)»، رک. المؤتمر الافتتاحی لمؤسسة الفرقان للتراث الإسلامي، صص ۸۳-۱۰۳، عربی.
- ۱۵) زیدان، یوسف، «المخطوطات الالفیة فی مكتبات روسيا»، رک. مجلّة معهد المخطوطات العربیة (القاهرة)، مج ۴۸، ع ۱-۲ (۱۴۲۵ق/۲۰۰۴م)، ص ۵۷، عربی (بازچاپ: المخطوطات الألفیة: أعمال المؤتمر الدولي لمركز المخطوطات «سبتمبر ۲۰۰۴»، ص ۱۲۶)؛ (معرفی نامگوی ۳ دست‌نویس هزار ساله نفیس، موجود در کتابخانه‌های روسیه).

۱۶) علیف، رستم^۱ و عبدالحسین حائری (مترجم)، «نسخ خطی شرقی و فهرست کتب خطی در شوروی»، رک. مجله وحید (تهران)، س ۲، ش ۵ (اردیبهشت ۱۳۴۴)، صص ۶۹-۷۲ (بخش اول)؛ ش ۸ (مرداد ۱۳۴۴)، صص ۶-۹ (بخش دوم)؛ ش ۱۰ (مهر ۱۳۴۴)، صص ۱۵-۱۶ (بخش سوم) و ۶۶-۶۷ (بخش چهارم)؛ ش ۱۱ (آبان ۱۳۴۴)، صص ۱۳-۱۵ (بخش پنجم)؛ س ۳، ش ۲ (بهمن ۱۳۴۴)، صص ۱۲۸-۱۳۲ (بخش ششم)، فارسی (بازچاپ: حدیث عشق، تهران، ۱۳۸۰، ج ۱، صص ۱۳۹-۱۵۵).

۱۷) دانش پژوه، محمدتقی، «پراکنده‌ها و نسخه‌هایی از بنیادهای فرهنگی کشور شوروی»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۸۷-۴۰۷، فارسی.

18) Rezvan, E. A., "Qur'anic Manuscripts as Birth, Death, Land and Library Register", In: *Manuscripts Orientalia* (St. perarsburg), Vol. VIII, No. 3 (Sseptamber 2002), pp. 17-25.

رضوان، ای. آ.، «دست‌نویس‌های قرآنی و بررسی چگونگی روند کتابت قرآن، فراز و فرود نسخه‌پردازی قرآن، منطقه‌های نسخه‌نویسی قرآن و کتابخانه‌های نسخ خطی قرآن کریم مضبوط»، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)، س ۸، ش ۳ (سپتامبر ۲۰۰۲م)، صص ۱۷-۲۵، انگلیسی.

۱۹) فرح، سهیل، «من مخطوطاتنا العربیة فی الاتحاد السوفیتی»، رک. مجله الفکر العربی المعاصر (بیروت)، ع ۳۰-۳۱ (۱۹۸۴م)، صص ۱۴۴-۱۵۳، عربی.

۲۰) دانش پژوه، محمدتقی، «نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۸ (۱۳۵۸)، صص ۱-۳۱۰، فارسی؛ (در این نوشتار، گزارشی از نسخ خطی کتابخانه عمومی لنین در مسکو، نسخه‌های خطی بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی شهر لنینگراد، کتابخانه شچدرین در شهر لنینگراد، نسخه‌های عربی و ترکی

گرجستان، موزه هنری گرجستان در شهر تفلیس، کتابخانه بنیاد خاورشناسی فرهنگستان تفلیس و کتابخانه دانشگاه لنینگراد، به اجمال و تفصیل آمده است).

- انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ

انستیتو نسخه‌های خطی شرقی (IOM)^۱ وابسته به فرهنگستان علوم فدراسیون روسیه در سنت پترزبورگ (لنینگراد سابق)، نزدیک موزه ارمیتاژ، واقع است. هسته اصلی تشکیل این انستیتو به سال ۱۷۲۴م ایام سلطنت و دستور پتر کبیر برمی‌گردد که در آن سال با ادغام کتابخانه کونستاکامرا و کتابخانه آکادمی علوم روسیه صورت گرفت. پس از گذشت ده‌ها سال، در سال ۱۸۱۸م موزه آثار شرقی در شهر پتروگراد تأسیس گردید؛ نهادی که در آن مقطع، در اروپا، از نخستین‌های شرق‌شناسی محسوب می‌گردید. در آن مقطع، به جهت مقابله با فرهنگ ملل شرقی، همزمان با دیگر کشورهای غربی، ضرورت دانستن زبان، آداب، فرهنگ و رسوم کشورهای همسایه شرقی، در روسیه نیز احساس گردید. پیرو تأسیس این نهاد خاورشناسی، اساتید مطرحی نیز از آلمان (پروس) دعوت گردید. در این ایام، منابع اولیه پژوهشگران این نهاد را تعدادی نسخ خطی شرقی و همچنین آثار، قطعات و اشیای تاریخی و فرهنگی تشکیل می‌دادند که از برخی جاها برای نخستین بار به روسیه آورده شده بودند و البته به سفارش دولت وقت روسیه، در این راستا سفرا، دیپلمات‌ها و تجار روسی، جملگی وظیفه جمع‌آوری و انتقال این نوع آثار را از کشورها و مناطق شرقی، به روسیه، داشتند.

در سال ۱۸۱۸م بود که آکادمی علوم روسیه تصمیم به خرید مجموعه‌ای مشتمل بر ۷۰۰ نسخه خطی اسلامی از کنسول فرانسه در طرابلس و حلب در شامات گرفت. پس از خرید و انتقال این مجموعه ارزشمند، در سال ۱۸۱۹م، یک بخش جدید در فرهنگستان علوم روسیه با نام

1. The Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences.

موزه آسیایی (AM) که بعدها به موسسه مطالعات شرقی (IOS) تبدیل شد تأسیس و افتتاح گردید و نخستین رئیس موزه آسیایی نیز فردی به نام آقای فرن انتخاب گردید؛ وی در مدت ۲۲ سال ریاست خود، توانست زمینه‌های مطالعات شرقی، بخصوص در زمینه خاورمیانه، زبان عربی، زبان فارسی را تأسیس یا گسترش دهد. جانشین وی در موزه آسیایی، دانشمند شهیر، آقای دورن بود که بیش از ۲۰ سال در تقویت موضوعات مربوط به خاورشناسی تلاش نمود. نباید از نظر دور داشت که این سال‌ها (۱۲۴۳ق) یادآور پایان دومین دوره از جنگ‌های خانان‌سوز ایران و روسیه بود که در پی آن نسخه‌های خطی نفیس بقعه شیخ صفی در اردبیل، به سنت پترزبورگ انتقال یافت و آقای دورن، همان کسی است که آنها را در سال ۱۸۵۲م به زبان فرانسوی فهرست نموده و منتشر ساخت.

باید افزود در آن مقطع تاریخی، موزه آسیایی، به جز مجموعه‌های دستنویس مغولی، ترکی، تبتی و چینی، مجموعه‌ای نفیس نیز در موضوع فلسفه به دست آورد که مطالعات شرقی را وارد مرحله جدیدی ساخت. تا سال ۱۸۵۵م زمانی که دانشکده زبان‌های شرقی در دانشگاه ایالتی سنت پترزبورگ افتتاح شد؛ این موزه همواره به عنوان یک نهاد تخصصی برای نیازهای دانشمندان روسی و خارجی خدمت می‌کرد. در سال ۱۸۷۶م این موزه نقش فعالی در سوهین^۱ کنگره بین‌المللی شرق شناسان در سنت پترزبورگ داشت. در سال ۱۹۱۷م، این موزه مهمترین و بزرگ‌ترین مجموعه تخصصی جهان در عرصه نسخ خطی و نخستین‌های کتب چاپ شده در شرق و در حقیقت گنجینه بزرگ فرهنگی ملل شرق در سواحل رودخانه نوا محسوب می‌گردید. پس از انقلاب کمونیستی روسیه، از ۱۹۲۰م، همچنان این نهاد تنها مرکز مطالعات شرقی در فرهنگستان علوم شناخته می‌شد. در سال ۱۹۳۰م، انستیتوی خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی بنا گذاشته شد. همزمان با جنگ جهانی دوم و محاصره لنینگراد توسط آلمان‌ها در سال ۱۹۴۳م مؤسسه، بسیاری از محققان خود را از دست داد؛ در پی این جنگ خانان‌سوز، روس‌ها

۱. نخستین کنگره خاورشناسان در ۱۸۷۳م در پاریس و دومین کنگره نیز در ۱۸۷۴م در لندن برگزار گردید.

بیش از ۲۷ میلیون کشته دادند و کسانی از محققان هم مجبور به ترک لنینگراد و مهاجرت به مسکو یا دیگر کشورها شدند.

در سال ۱۹۵۰م انستیتو رسماً از لنینگراد به مسکو انتقال داده شد و در لنینگراد فقط شعبه‌ای از آن به نام شعبه دست‌نویس‌های شرقی، باقی ماند؛ اما بعد از گذشت دو سال، بر پایه شعبه دست‌نویس‌های شرقی، مجدداً انستیتوی خاورشناسی، با عنوان «انستیتوی خاورشناسی شعبه لنینگراد» تأسیس گردید که تابع انستیتو خاورشناسی مسکو بود. از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۶۸م این انستیتو به عنوان «انستیتوی ملل آسیایی» نامیده می‌شد و برخی فهرست‌ها و مطالعات نیز تحت همین عنوان منتشر گردیده است. در ۲۹ اکتبر ۱۹۷۰م، هیأت رئیسه آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی (سابق) تصمیم گرفت، حوزه فعالیت‌ها در زمینه مطالعات شرق‌شناسی شعبه اصلی مسکو و شعبه فرعی لنینگراد را از هم مستقل و تعریف نماید؛ بر این پایه، مطالعات اساسی شرق‌شناسی، همچون بررسی تاریخ کهن شرق در قرون وسطی، ادبیات کلاسیک فرهنگ‌های شرقی، مذاهب، فلسفه و قانون، در مسکو (IOS) متمرکز گردید و عمدتاً قلمرو بررسی متون کهن و نسخ خطی شرقی نیز به شعبه سنت پترزبورگ واگذار شد و در حقیقت می‌توان گفت انستیتو از این تاریخ به بعد، رسماً مستقل از مؤسسه خاورشناسی مسکو، گردید. پس از آن، شاخه‌های پژوهشی متعددی از جمله مطالعات کردی و ترکی نیز در شعبه سنت پترزبورگ تأسیس گردید و کاتالوگ‌های چندی برای نسخ خطی عربی، فارسی و ترکی از سوی دانشمندانی همچون آکیموشکین، خالدوف و دیمیترووا به تدریج نگارش و منتشر گردید. در این مرکز، همچنین تحقیقات بنیادی چندی روی جنبه‌های مختلف شرق باستان، شامل چین‌شناسی، مطالعات ژاپنی و کره‌ای و نیز مطالعات سفندی، صورت گرفت. در این مدت آثار متعددی تألیف گردید؛ آثار کهن چندی، همچون تاریخ مغولان راز، بخشی از تاریخ رشیدالدین فضل‌الله، به زبان اصلی خود تصحیح گردیده و به چاپ رسید و چندین اثر شرقی نیز به روسی ترجمه و منتشر گردید. در طول دهه ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰م دستاوردهای علمی بزرگی نصیب انستیتو گردید؛ در این مدت از

جمله، سه جلد از تاریخ خلافت، به چاپ رسید که جایزه وزارت امور خارجه فدراسیون روسیه را در سال ۲۰۰۱م در پی داشت. همچنین کتاب چهار جلدی اسلام در قلمرو امپراتوری سابق روسیه که از سوی اسلام شناس برجسته روس، پروفیسور پروزوروف، تهیه شد و نیز فهرست نسخه‌های خطی عربی مسیحی آماده گردید. در ۱۹ ژوئن ۲۰۰۷م هیأت رئیسه آکادمی علوم روسیه دستور سازمان دهی مجدد شعبه سنت پترزبورگ را صادر نمود و از این تاریخ، همزمان با استقلال کامل و رسمی از مسکو، نام این نهاد از «انستیتو مطالعات شرقی» به «انستیتو دستنویس‌های شرقی» تغییر یافت.

انستیتو دستنویس‌های شرقی، افزون بر دارا بودن یکصد و سی هزار نسخه خطی شرقی در ۶۵ زبان، نیز دارای کتابخانه‌ای تخصصی، شامل ۸۰۰ هزار جلد کتاب در شاخه‌های مختلف مطالعات شرقی و نیز دارای هزاران سند تاریخی است. این انستیتو به آموزش میراث ادبی و فرهنگی ایران توجه زیادی نشان می‌دهد. در حال حاضر در شعبه خاورمیانه آن، ۱۱ کارمند ایران‌شناس و افغان‌شناس به تحقیقات علمی مشغولند. ۴ کارمند علمی دیگر در کنار آن شعبه زبان، تاریخ و ادبیات کردی آموزش می‌دهند. چهار ایران‌شناس، یعنی آقایان دکتر لیوشتس، دکتر پیربخانیان، دکتر داندامایوف و دکتر چوناکووا در شعبه خاور باستان کار می‌کنند. گرچه موضوعات و رشته‌های پژوهشی دانشمندان آن انستیتو خیلی دامنه‌دار و گسترده هستند، ولی بررسی و تحقیق دستنویس‌های فارسی و تاجیکی همچنان مورد توجه ویژه ایران‌شناسان آن انستیتو قرار دارد.

تهیه مجلّات ده‌گانه از فهراس منتشر شده دستنویس‌های فارسی (بدون جلد ۹)، از سوی گروه فهرست‌نگاران، زنده‌یاد دکتر آکیموشکین، دکتر کوشیف، دکتر میکلوخا ماکلای، دکتر صلاح‌الدینوف، دکتر تومانوویچ، دکتر نیازوف صورت گرفته است و خانم دکتر شیگلوا، نیز تهیه فهرست کتاب‌های چاپ سنگی این مؤسسه را عهده‌دار بوده است. لنینا اسمیرنوا در زمینه متون تاریخی، آکیموشکین در زمینه متن‌شناسی مینیاتوری، اولگا اسمیرنوا و لیوشتس در زمینه کشف

رمزهای اسناد به زبان‌های سغدی، پارسی و باختری، راگوز و برخانیان و چوناکووا در زمینه متن‌های فارسی میانه، داندامیایف در عرصه مسائل تاریخ ایران باذلاستان، کولسنیکوف و پوگالوف و نزریه در زمینه مسائل قرون وسطی، و اورانسکی در عرصه تاریخ زبان‌های ایرانی، تحقیقات مختلفی انجام داده‌اند.

در این انستیتو در بخش‌های مختلف، کسانی همچون ولادیمیر ایوانف، ستانیسلاف پروزوروف، خیسمتولین، ایانیسیان، کامنسکی، بوریس نوریکی، شگیلوا و دیگران اشتغال دارند که برخی در زمینه ایران‌شناسی نیز فعالیت‌هایی انجام داده‌اند و برخی زبان فارسی را کاملاً مسلط هستند.

دکتر پروزوروف، ضمن دارا بودن مقام دوم (معاونت) انستیتو و تسلط به زبان عربی، صاحب تألیفات فراوانی نیز در حوزه‌های اسلامی و شیعی در قالب کتاب و مقاله است. شرح و ترجمه *فرق الشیعه نوبختی به روسی* (مسکو ۱۹۷۳م)، *کتابشناسی تاریخ شیعه در عراق، ایران و آسیای میانه تا عصر آل بویه = علم التاریخ عند الشیعه* (مسکو ۱۹۸۰م)، شرح و ترجمه *جلد نخست الملل و النحل* شهرستانی (مسکو ۱۹۸۴م)، *دائرة المعارف الإسلامیة*، حاوی ۶۰۰ مقاله (مسکو ۱۹۹۱م)، *النصوص العربیة الإسلامیة* (مسکو ۱۹۹۴م)، *الإسلام فی الدولة الروسیة*، حاوی مقالات متعدد شامل ۵ جلد (مسکو ۱۹۹۸-۲۰۱۲م)، *التقدّم فی الدراسات الإسلامیة* (سنت پترزبورگ ۲۰۰۹م)، *تصحیح تلخیص البیان فی ذکر فرق أهل الأدیان* (مسکو ۱۹۸۸م)، *تصحیح معجم الشیوخ*، تألیف ابوالکرم عبدالسلام بن محمد الحجّی الأندلسی من القرن ۶ هـ (در دست انتشار)، *تصحیح لوامع أنوار القلوب فی جمع أسرار المحبّ و المحبوب*، تألیف القاضی ابوالعالی عزیزی بن عبدالملک بن منصور، الشهیر بـ «شیدلة» من القرن ۵ ق (در دست انتشار)، از جمله آثار کتابی اوست. وی همچنین بخش‌هایی از *تفسیر المیزان* علامه طباطبایی (ره) را در دست ترجمه دارند.

باید افزود اکنون حدود ده سال است، ریاست انستیتو بر عهده دانشمند بزرگوار، سرکار خانم دکتر ایرینا پاپوا^۱ است، البته تخصص اصلی ایشان چین‌شناسی و متون کهن چینی می‌باشد.

1. Dr. Irina F. Popova.

بر پایه آماری که زنده‌یاد اولگ ف. آکیموشکین در سال ۱۹۹۲م منتشر ساخته است^۱، با چشم‌پوشی از آمارهای مربوط به نسخه‌های غیر اسلامی (۱۲۰۰۰۰ عنوان نسخه)، انستیتو دستنویس‌های شرقی، دارای ۹۸۷۴ نسخه اسلامی (مشمول بر ۵۱۸۴ نسخه عربی، ۳۰۵۸ نسخه فارسی، ۱۵۰۰ نسخه ترکی، ۲۸ نسخه پشتو، ۱۴ نسخه مالیزی، ۱۴ نسخه کردی و ۳ نسخه اردو) است؛ اما با توجه به روند خرید، اهدا یا انتقال برخی نسخه‌ها به این مرکز علمی، در سال‌های اخیر، این آمارها تا حدودی دست خوش تغییر شده‌اند، برای نمونه، به اذعان خود مسؤولان انستیتو، تعداد نسخ خطی فارسی موجود در این انستیتو، بیش از پنج هزار عنوان نسخه، گزارش گردیده است و با این رشد کمی، به نظر می‌رسد، در این مؤسسه، در کل، حدود پانزده هزار عنوان نسخه خطی اسلامی (کتابت شده با خط و الفبای عربی)، به زبان‌های مختلف، متمرکز شده باشد.

باید افزود بین سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۹۰م، برای ثلث نسخه‌های خطی فارسی (حدود ۱۰۰۰ نسخه)، ۱۰ جلد فهرست به زبان روسی (بدون جلد ۹) از سوی دانشمندان و ایران‌شناسان روسی تهیه شده است. عنوان مشترک این اثر: *فهرست نسخ خطی فارسی و تاجیکی موجود در انستیتوی شرق شناسی آکادمی علوم روسیه* است که بین سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۹۳م به اهتمام فهرستنگاران برجسته انستیتو نسخ خطی شرقی با نام‌های: ان. دی میکلوخو ماکلای (جلدهای ۱-۳)، اس. ای. بایوفسکی (جلدهای ۴-۵)، ان. ان. تومانویچ (جلد ۶)، ز. ان. واروژیکنیا (جلد ۷)، خ. ان. نیازوف (جلد ۸) و زنده‌یاد اولگ آکیموشکین (جلد ۱۰)، به ترتیب در موضوعات تاریخ، جغرافیا، تذکره‌ها (جلدهای ۱-۳)، فرهنگ‌های فارسی (جلد ۴)، فرهنگ‌های دو زبانه (جلد ۵)، فولکلور، داستان‌ها و حکایات (جلد ۶)، دیوان‌های شعر (جلد ۷)، ادبیات منظوم و منثور فارسی (جلد ۸) و جنگ‌ها و آلبوم (جلد ۱۰) نگارش یافته است. گفتنی است جلد نهم فهرست نسخ خطی فارسی، هنوز (۲۰۱۵م) تألیف نشده است یا تألیف گردیده ولی منتشر نشده

۱. رابر، *المخطوطات الاسلامیة فی العالم*، ج ۲، صص ۵۴۰-۵۹۲.

است. عناوین اصلی فهرست‌های نسخ خطی فارسی و تاجیکی مؤسسه دستنویس‌های شرقی،
به زبان روسی چنین است:

1. Миклухо-Маклай Н. Д.: *Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения*. Выпуск 1. Ответственные редакторы В.И.Беляев, Д.И.Тихонов. М. Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1955.

2. Миклухо-Маклай Н. Д.: *Описание таджикских и персидских рукописей Института народов Азии*. Выпуск 2. Биографические сочинения. Ответственные редакторы И.А. Орбели, В.И. Беляев. М.: ИВЛ, 1961.

3. Миклухо-Маклай Н. Д.: *Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения*. Выпуск 3. Исторические сочинения. Ответственные редакторы О.Ф.Акимушкин. М.: «Наука» ГРВЛ, 1975.

4. Баевский С. И.: *Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии*. Выпуск 4. Персидские толковые словари (фарханги). М.: ИВЛ, 1962

5. Баевский С. И.: *Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии*. Выпуск 5. Двухязычные словари. [Ответственный редактор А.Н.Болдырев] М.: ГРВЛ, 1968.

6. Туманович Н. Н.: *Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения АН СССР*. Выпуск 6. Фольклор (Занимательные рассказы и повести). Ответственный редактор Ч.А.Байбурди. М.: «Наука» ГРВЛ, 1981.

7. Ворожейкина З. Н.: *Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения*. Выпуск 7. Персоязычная художественная литература (X — начало XIII в.). Ответственный редактор А.Н.Болдырев. М.: «Наука» ГРВЛ, 1980.

8. Ниязов, Х. Н. *Описание персидских и таджикских рукописей института востоковедения*, Выпуск 8. М., Наука, 1979.

10. Акимушкин О. Ф.: *Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения РАН*. Выпуск 10. Поэтические сборники, альбомы. М., Наука, 1993.

این فهرست‌ها نسبتاً دقیق نوشته شده‌اند و آنچه که بایستی در فهرست‌نگاری اشاره شود، تقریباً به آن پرداخته شده است؛ به گمان راقم سطور، این فهرست‌ها، بین رده «توصیفی» و

«تحلیلی» قابل تعریف و ارزیابی هستند. ناگفته نماند در هر فهرست، به طور میانگین بین ۳۰ تا ۴۵ آیتم از هر نسخه، گزارش شده‌اند.

باید افزود که در معرفی این مجموعه نفیس اسلامی موجود در این مؤسسه، طی حدود دو‌یست سال، تاکنون فهرست‌های متعددی در قالب کتاب، مقاله یا پایان‌نامه دانشگاهی، به زبان‌های مختلف نوشته شده است که اشاره به بخشی از این آثار ارزشمند، مفید خواهد بود:

۱) آکیموشکین، اولگ. ف.؛ ا. د. خالدوف (اضافات)؛ و. جی. جی. روبر؛ عبدالستار الحلوجی (ترجمه و تحقیق)، «المخطوطات الاسلامیة فی معهد الدراسات الشرقیة بسان بطرسبورج»، رک. المخطوطات الاسلامیة فی العالم، ج ۲، صص ۵۵۳-۵۶۷، عربی.

۲) آکیموشکین، اولگ ف.؛ ا. بوشچوفسکی؛ کریم کشاورز (مترجم) و ایرج افشار (مقدمه)، «مآخذ کتاب‌شناسی نسخ خطی فارسی: فهرست‌های انستیتوی شرق‌شناسی لنین‌گرا»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۳ (۱۳۴۲)، صص ۲۸۹-۲۹۵، فارسی.

3) Dorn, B., *Das Asiatische Museum der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg*, St. Petersburg, 1846, XII+776s.

دورن، برنهارت، موزه آسیایی آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، سنت پترزبورگ: ۱۸۴۶م، ۸۰۲ص، وزیری، آلمانی.

4) Dorn, B., „Über eine Neue Bereicherung des Asiatischen Museum der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften, 30 september 1842“, In: *Das Asiatische Museum der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg*. (St. Petersburg, 1846), pp. 668-679.

دورن، برنهارت، «گزارش تعدادی نسخه خطی در موزه آسیایی آکادمی سلطنتی علوم در ۳۰ سپتامبر ۱۸۴۲م»، رک. نشریه موزه آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ (سنت پترزبورگ)، س ۱۸۴۶، صص ۶۶۸-۶۷۹، آلمانی (معرفی چند نسخه فارسی در موضوع تاریخ).

۵) مرعشی نجفی، محمود، «برخی نسخه‌های خطی نفیس موسسه مطالعات شرقی

فرهنگستان علوم روسیه شعبه سن پترزبورگ»، رک. مجله میراث شهاب (قم)، س ۵، ش ۱۷-۱۸ (پاییز و زمستان ۱۳۷۸)، صص ۱۷-۲۷، فارسی (معرفی ۲۶۰ نسخه خطی نفیس).

۶) رفیعی، حسین، «کتابخانه فرهنگستان علوم و انستیتوی ملل آسیا در جمهوری فدراتیو روسیه شعبه سن پترزبورگ»، رک. مجله میراث شهاب (قم)، س ۴، ش ۱۴ (زمستان ۱۳۷۷)، صص ۴۴-۵۱، فارسی (معرفی ۵۰ نسخه نفیس به همراه توصیف ۱۷ دستنویس اهدایی فتحعلی شاه به تزار روس در سال ۱۸۲۹م).

۷) المحاسنی، اسماء زکی، «من أهم المخطوطات العربية المحفوظة في المتحف الآسيوي بروسيا»، رک. دراسات في المخطوطات العربية، صص ۷۸-۸۰، عربی.

۸) دانش پژوه، محمدتقی، «نسخه‌های خطی بنیاد خاورشناسی فرهنگستان شوروی در شهر لنینگراد»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۸ (۱۳۵۸)، صص ۲۷-۹۷، فارسی (معرفی ۲۰۰ نسخه).

۹) دانش پژوه، محمدتقی، «چند فهرست برای نسخ خطی بنیاد مطالعات خاورشناسی در لنینگراد»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۸۷-۴۰۷، به انضمام ۸۳ گونه تصویر.

10) Dorn, B., „Bericht über die vom wirkl. Staatsrat Chaynikov dem asiatischen museum zugekommenen Sendungen von morgenländischen Münzen und Handschriften“, In: *Mélanges Asiatiques (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1860-63), Vol. IV, No. 1 (1860), pp. 29-62.*

دورن، برنهارت، «گزارش مأمور امور وزارت خارجه، خانیکف به موزه آسیایی دربارۀ عرضه مجموعه‌ای کامل از سکه‌های شرقی و نسخه‌های خطی»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۶۰-۱۸۶۳م)، س ۴، ش ۱ (۱۸۶۰م)، صص ۲۹-۶۲، آلمانی.

۱۱) دورن، برنهارت؛ محمدتقی دانش پژوه (مترجم)، «فهرستواره مجموعه‌ای از دست‌نویس‌های موزه آسیایی در لنینگراد»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۳۳۲-۳۳۸، فارسی (معرفی ۶۶ نسخه عربی، ۱۹ نسخه فارسی، ۵ نسخه پشتو و یک نسخه ترکی تاتاری).

۱۲) ایوانف، و.؛ محمدتقی دانش پژوه (مترجم)، «چند نسخه خطی [اسماعیلی] از موزه آسیایی لنین‌گراد»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۸۸، فارسی (معرفی ۱۱ نسخه اسماعیلی).

13) Dorn, B., „Bericht über einige vom W. Staatsrath Chanykov von Astrabad aus dem Asiatischen Museum übersandten Geschenke (1)“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1859), Vol, III, Nr. 5 (Mai 1858), pp. 490-491.

دورن، برنهارت، «گزارش تعدادی نسخ خطی اهدایی خانیکوف (از وزارت امور خارجه) ارسالی از استرآباد به موزه آسیایی»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۵۹م)، س ۳، ش ۵ (می ۱۸۵۸م)، صص ۴۹۰-۴۹۱، آلمانی.

14) Dorn, B., „Bericht über eine vom Wirkl. Staatsrath Chanykov dem Asiatischen Museum aus Meschhed zugekommene sendung (2)“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1859), Vol, III, Nr. 5 (November 1858), pp. 492-496.

دورن، برنهارت، «گزارش تعدادی نسخ خطی ارسالی از مشهد به موزه آسیایی، از طرفه مأمور وزارت امور خارجه، خانیکوف»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۵۹م)، س ۳، ش ۵ (نوامبر ۱۸۵۸م)، صص ۴۹۲-۴۹۶، آلمانی (معرفی ۱۶ نسخه).

15) Dorn, B., „Bericht über die vom Wirkl. Staatsrath Chanykov aus Herat eingegangene sendung von morgenländischen Handschriften (3)“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1859), Vol, III, Nr. 5 (December 1858), pp. 497-501.

دورن، برنهارت، «گزارش مأمور وزارت امور خارجه، خانیکف درباره ارسال تعدادی نسخ خطی شرقی از هرات»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۵۹م)، س ۳، ش ۵ (دسامبر ۱۸۵۸م)، صص ۴۹۷-۵۰۱، آلمانی (معرفی ۱۹ نسخه).

16) Dorn, B., „Bericht über drei vom Wirkl. Staatsrath Chanykov eingesandte Afghanische Handschriften (4)“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1859), Vol, III, Nr. 5 (Januar 1859), p. 532.

دورن، برنهارت، «گزارش مأمور وزارت امور خارجه، خانیکف، درباره ارسال سه نسخه خطی از افغانستان»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۵۹م)، س ۳، ش ۵ (ژانویه ۱۸۵۹م)، ص ۵۳۲، آلمانی (معرفی ۳ نسخه).

17) Dorn, B., „Über die dem Asiatischen Museum seit dem Jahre 1850 zugekommenen Muhammedanischen Handschriften“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1852), Vol, I, Nr. 2 (April 1852), pp. 53-60.

دورن، برنهارت، «درباره نسخه‌های خطی اسلامی بدست آمده در سال ۱۸۵۰م در موزه آسیایی»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۵۲م)، س ۱، ش ۲ (آوریل ۱۸۵۲م)، صص ۵۳-۶۰، آلمانی (معرفی ۳۹ نسخه).

۱۸) دورن، برنهارت؛ محمدتقی دانش یژوه (مترجم)، «گزارش تعدادی نسخه خطی عربی و فارسی در موزه آسیایی»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۹۲-۲۹۴، فارسی (معرفی ۳۹ نسخه خطی فارسی و عربی).

19) Dorn, B., „Bericht über eine wissenschaftliche Reise in dem Kaukasus und den Südlichen Küstenländern des Kaspischen Meeres“, In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1862), Vol, IV, Nr. 4 (September 1861), pp. 429-500.

دورن، برنهارت، «گزارش یک سفر علمی به قفقاز و سواحل جنوبی کشور در دریای خزر»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۶۲م)، س ۴،

ش ۴ (سپتامبر ۱۸۶۲م)، صص ۴۲۹-۵۰۰، آلمانی (معرفی ۱۲ نسخه فارسی، ۲ نسخه عربی و ۱ نسخه ترکی تاتاری).

۲۰) دورن، برنهارت؛ محمدتقی دانش پژوه (مترجم)، «گزارشی از چند نسخه خطی بدست آمده از سواحل جنوبی دریای خزر»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۳۳۷-۳۳۸، فارسی (معرفی ۱۵ نسخه فارسی، عربی و ترکی تاتاری).

21) Dorn, B., "Das Asiatische Museum im Jahre 1865", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1867), Vol, V, Nr. 5 (Mätz 1866), pp. 464-465.

دورن، برنهارت، «موزه آسیایی در سال ۱۸۶۵م»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۶۷م)، س ۵، ش ۵ (مارس ۱۸۶۶م)، صص ۴۶۴-۴۶۵، آلمانی (معرفی ۱۶ نسخه).

۲۲) دورن، برنهارت؛ محمدتقی دانش پژوه (مترجم)، «گزارشی از چند نسخه خطی در موزه آسیایی مربوط به سال ۱۸۶۵م»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۳۳۸-۳۴۰، فارسی (معرفی ۱۶ نسخه فارسی، عربی و ترکی).

۲۳) علیف، رستم و عبدالحسین حائری (مترجم)، «نسخ خطی عربی در کتابخانه انجمن تحقیقات شرقی در لنین‌گراد»، رک. مجله وحید (تهران)، س ۲، ش ۸ (مرداد ۱۳۴۴)، صص ۸-۹ و ش ۱۰ (مهر ۱۳۴۴)، صص ۱۵-۱۶ و ۶۶-۶۷، فارسی (معرفی ۲۰ نسخه خطی).

۲۴) سزگین، فؤاد، «مجموعات المخطوطات العربية في مكتبات الاتحاد السوفيتي (المتحف الأسيوي = معهد آسيا للبحوث الشرقية في لنینجراد)»، رک. تاریخ التراث العربی مجموعات المخطوطات العربية في مكتبات العالم، صص ۷-۱۰، عربی.

25) Акимушкин, О. Ф.; В. В. Кушев; Н. Д. Миклухо-Маклай; А. М. Мугинов и М. А. Салахетдинова, *Персидские и Таджикские Рукописи Института Народов Азии АН СССР: Краткий Алфавитный Каталог* (Часть 1-2), Москва, Наука, 1964, 633+146с.

آکیموشکین، اولگ ف؛ و. و. کوشف؛ ن. د. میکلوخو ماکلای؛ ا. م. مغنیاف؛ م. ا. صلاح‌الدین اوا، دست‌نویس‌های فارسی و تاجیکی در انستیتو ملل آسیایی وابسته به آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی در لنینگراد: فهرست مختصر الفبایی (مجلدات ۱-۲)، مسکو: مؤسسه خاورشناسی آکادمی علوم اتحاد شوروی، ۱۹۶۴م، ۶۳۳+۱۴۶صص، وزیری، روسی.

۲۶) آکیموشکین، اولگ ف؛ و. و. کوشف؛ ن. د. میکلوخو ماکلای؛ ا. م. مغنیاف؛ م. ا. صلاح‌الدین اوا؛ عارف رمضان (مترجم)، فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتو خاورشناسی (ملل آسیایی) فرهنگستان علوم روسیه: فهرست الفبایی، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵، ۴۸۶ص، وزیری، فارسی (معرفی ۲۹۷۶ نسخه خطی در ۴۹۷۰ عنوان).

27) Миклухо-Маклай, Н. Д., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Востоковедения* (Выпуск 1: география), М. - Л., Институт востоковедения, Издательство Академии Наук СССР, 1955, 107с.

میکلوخو ماکلای، ن. د.، فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه (جلد ۱: جغرافی)، مسکو لنین‌گراد: مؤسسه مطالعات شرقی آکادمی علوم شوروی، ۱۹۵۵م، ۱۰۷ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۷۳ دست‌نویس فارسی در ۹۱ عنوان).

28) Миклухо-Маклай, Н. Д., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Народов Азии* (Выпуск 2: Биографические сочинения), Москва, ИВЛ, 1961, 168с.

میکلوخو ماکلای، ن. د.، فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو ملل آسیایی فرهنگستان علوم روسیه (جلد ۲: زندگی‌نامه‌ها و تذکره‌ها)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۶۱م، ۱۶۸ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۱۰۳ دست‌نویس در ۱۱۶ عنوان).

29) Миклухо-Маклай, Н. Д., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Востоковедения* (Выпуск 3: Исторические сочинения), Москва, ГРВЛ (Наука), 1975, 443с.

میکلوخو ماکلای، ن. د.، *فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو مطالعات خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه* (جلد ۳: آثار تاریخی)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۷۵م، ۴۴۴ص، وزیری بزرگ، روسی (۲۹۴ دستنویس در ۳۰۲ عنوان).

30) Баевский, С. И., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Народов Азии* (Выпуск 4: Персидские толковые словари «фарханги»), Москва, ИВЛ, 1962, 79с.

بایوفسکی، س. ای.، *فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو ملل آسیایی فرهنگستان علوم روسیه* (جلد ۴: لغت‌نامه‌های تفسیری فارسی «فرهنگ‌ها»)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۶۲م، ۸۰ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۵۵ نسخه خطی فارسی).

31) Баевский, С. И., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Народов Азии* (Выпуск 5: Двухязычные словари), Москва, ГРВЛ, 1968, 103с.

بایوفسکی، س. ای.، *فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو ملل آسیایی فرهنگستان علوم روسیه* (جلد ۵: لغت‌نامه‌ها و فرهنگ‌های دوزبانه)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۶۸م، ۱۰۴ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۹۰ نسخه در ۷۹ عنوان).

32) Туманович, Н. Н., *Описание Персидских и Таджикских Рукописей Института Востоковедения* (Выпуск 6: Фольклор (Занимательные рассказы и повести), Москва, ГРВЛ (Наука), 1981, 144с.

تومانوفیچ، ن. ن.، *فهرست دست‌نویس‌های فارسی و تاجیکی در انستیتو مطالعات خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه* (جلد ۶: فرهنگ عامه و فولکلور «حکایت مشهور و داستان‌های سرگرم کننده»)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۸۱م، ۱۴۴ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۴۰ دستنویس در ۵۹ عنوان).

33) Ворожейкина, З. Н., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Востоковедения* (Выпуск 7: Персоязычная художественная литература (X - начало XIII в.), Москва, Институт народов Азии (Академия наук СССР), 1980, 160с.

واروژیکینا، ز. ن.، فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو مطالعات خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه (جلد ۷: ادبیات فارسی منظوم و منثور «از سده ۱۰ تا اوایل سده ۱۳ میلادی» تا قبل از هجوم مغول)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۸۰م، ۱۶۰ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۷۸ دست‌نویس در ۱۲۱ عنوان).

34) Ниязов, Х. Н., *Описание Персидских и Таджикских Рукописей Института Востоковедения* (Выпуск 8: Персоязычная художественная литература (XI - начало XII в.), Москва, ГРВЛ (Наука), 1979, 144с.

نیازوف، خ. ن.، فهرست دست‌نویس‌های فارسی و تاجیکی در انستیتو مطالعات خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه (جلد ۸: ادبیات فارسی منظوم و منثور «از سده ۱۱ تا اوایل سده ۱۲ میلادی» تا قبل از هجوم مغول)، مسکو: انتشارات دانش (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۷۹م، ۱۴۴ص، وزیری بزرگ، روسی (معرفی ۱۳۵ دست‌نویس فارسی).

35) Акимущкин, О. Ф., *Описание Таджикских и Персидских Рукописей Института Востоковедения РАН* (Выпуск 10: Поэтические сборники, альбомы), Москва, Наука, 1993, 300с.

آکیموشکین، اولگ ف.، فهرست دست‌نویس‌های تاجیکی و فارسی در انستیتو مطالعات خاورشناسی فرهنگستان علوم روسیه (جلد ۱۰: منتخبات، مجموعه‌های شعری ادبی و آلبوم‌ها)، مسکو: انتشارات ادبیات شرق (آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی)، ۱۹۹۳م، ۳۰۰ص، وزیری کوچک، روسی (معرفی ۵۷ دست‌نویس فارسی).

۳۶) گروه مؤلفان (ن. د. میکلوخو ماکلای: جلد‌های ۱-۳؛ س. ای. بایوفسکی: جلد‌های ۴-

۵؛ ن. ن. تومانوویچ: جلد ۶؛ ز. ن. واروژیکینا: جلد ۷؛ خ. ن. نیازوف: جلد ۸؛ اولگ ف.

آکیموشکین: ج ۱۰)؛ گروه مترجمان (مژده دهقان خلیلی: جلد‌های ۱، ۵-۶ و ۱۰؛ مهدی نصیری:

جلدهای ۱، ۵-۶ و ۸: محسن معظمی: جلد ۲: سمیرا اسماعیلی: جلد‌های ۲-۴، ۶ و ۱۰؛ فاطمه نظری: جلد ۳: معصومه اختیاری: جلد‌های ۷-۸؛ گروه ناظران و ویراستاران علمی (علی صدراپی خویی، محسن حیدرنیا و حسین متقی)؛ زیر نظر رایشی فرهنگی ج. ا. ایران در فدراسیون روسیه، بنیاد بین المللی ایرانشناسی مسکو و کتابخانه مرکزی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و با مقدمه د. ایرنا پاپوا (رئیس انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ) و د. ابوذر ابراهیمی ترکمان (رایش فرهنگی ج. ا. ایران در فدراسیون روسیه) و گروه ناظران و ویراستاران علمی، **فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتو دستنویس‌های شرقی در سنت پترزبورگ روسیه**، قم: کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) با همکاری رایشی فرهنگی ج. ا. ایران در فدراسیون روسیه، بنیاد بین المللی ایرانشناسی مسکو، کتابخانه مرکزی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ، ۱۳۹۲ش/۲۰۱۴م، وزیری بزرگ، ۶۰۰ص، فارسی (معرفی ۱۰۲۷ عنوان نسخه خطی فارسی).

۳۷) میکلوخو ماکلای، ن. د. «کتاب‌های نفیس انستیتوی خاورشناسی اتحاد شوروی»، رک. مجله پیام نوین (تهران)، س ۱، ش ۱۱-۱۲ (۱۳۳۷ش)، صص ۱۲۱-۱۳۴ و س ۲، ش ۱ (۱۳۳۸ش)، صص ۳۲-۴۷ و ش ۲ (۱۳۳۸ش)، صص ۸-۱۸، فارسی.

۳۸) گروهی از خاورشناسان و معروف خزنده‌دار (ترجمه، تعلق و مقدمه)، **تاریخ الإستسراق و الدراسات العربیة و الكردیة فی المتحف الآسیوی و معهد الدراسات الشرقیة فی لنینفراد ۱۸۱۸-۱۹۶۸م**. بغداد: جامعة بغداد (چاپ مطبعة المعارف)، ۱۹۸۰م، ۲+۳۸۴صص، وزیری، عربی.

۳۹) المنجدة، صلاح‌الدین، «مخطوطات لنینفراد: مخطوطات معهد الدراسات الشرقیة». رک. مجله معهد المخطوطات العربیة (القاهرة)، مج ۶، ج ۲، (۱۹۶۰م)، صص ۳۱۹-۳۲۲، عربی (معرفی ۴۹ نسخه خطی عربی).

۴۰) ناشناخته، «مخطوطات انتقتها بعثة معهد المخطوطات إلى الاتحاد السوفیة: مكتبة معهد

الدراسات الشرقية في لنینجراد»، ر.ک. مجلّة معهد المخطوطات العربية (القاهرة)، مج ۲۳، ج ۲ (۱۹۷۷م)، صص ۱۳۶-۱۳۷، عربی (معرفی ۱۰ نسخه خطی عربی نفیس).

41) Халидов, А. Б. & А. И. Михайлова, *Каталог Арабских Рукописей Института Народов Азии Академии Наук* (Томе 1-3), Москва, ИВЛ, 1960-1986, 136с, 79с, 199с.

خالدوف، انس. ب؛ آ. ی. میخائیلووا، فهرست دست‌نویس‌های عربی انستیتو ملل آسیایی آکادمی علوم روسیه در لنینگراد (مجلدات ۱-۳)، مسکو: انتشارات ادبیات شرق، ۱۹۶۰-۱۹۶۵م، وزیری بزرگ، روسی.

- جلد اول: نسخ ادبیات داستانی، ۱۹۶۰م، ۱۳۶ص، (معرفی ۱۳۸ نسخه در ۱۵۵ عنوان).

- جلد دوم: نسخ جغرافیا، ۱۹۶۱م، ۷۹ص، (معرفی ۵۱ نسخه در ۵۵ عنوان).

- جلد سوم: نسخ تاریخ، ۱۹۶۵م، ۱۹۹ص+ ۲۰ تصویر، (معرفی ۹۹ نسخه در ۱۱۰ عنوان).

42) Халидова, А. Б., *Арабские Рукописи Института Востоковедения, Краткий Каталог* (Часть 1-2), Москва, Издательство «Наука» ГРВЛ, 1986, 527+336с.

خالدوف، انس باقی‌اویج، فهرست مختصر دست‌نویس‌های عربی در انستیتوی خاورشناسی وابسته به آکادمی علوم روسیه (مجلدات ۱-۲)، مسکو: انتشارات دانش، ۱۹۸۶م، ۳۳۶+۵۲۷صص، وزیری بزرگ، روسی.

43) Khalidov, A. B., *Catalogue of Arabic manuscripts at the Institute of oriental studies, Leningrad – Russia*, Chicago, The open school, 527+335pp.

خالدوف، آ. ب؛ م. آی. مشریقوف (مترجم)، فهرس المخطوطات العربية في معهد الدراسات الشرقية في بطربورغ بروسيا، شیکاگو: مدرسه آزاد، بدون تاریخ، ۳۳۵+۵۲۷صص، رقعی، عربی و انگلیسی (معرفی ۵۱۸۱ نسخه عربی در ۱۰۸۲۲ عنوان).

۴۴) خالدوف، انس، المخطوطات العربية الجغرافية في معهد الدراسات الشرقية التابع لأكاديمية

العلوم للاتحاد السوفیتی، الكويت: قسم الجغرافیا بجامعة الكويت و الجمعية الجغرافية الكويتية، ۱۹۸۷م، ۵۶ص، وزیری، عربی.

44) Дмитриева Л.В.; А. М. Мугинов и С. Н. Муратов, *Описание Тюркских Рукописей Института Народов Азии* (Томе 1-3) Москва, «Наука» ГРВЛ, 1965-1980, 260с, 232с, 264с.

دمیتریوا، ال. و؛ آ. ام. موغینوف؛ س. ن. موراتوف، فهرست نسخه‌های خطی ترکی انستیتوی خاورشناسی وابسته به آکادمی علوم روسیه در لنینگراد (مجلدات ۱-۳)، مسکو: انتشارات دانش، ۱۹۶۵-۱۹۸۰م، وزیری بزرگ، روسی.

- جلد نخست: آثار تاریخی (بخش ۱)، ۱۹۶۵، ۲۶۰ص.

- جلد دوم: آثار تاریخی (بخش ۲)، سیره، کتاب‌شناسی، دانش‌نامه‌ها، جغرافیا و تقویم،

۱۹۷۵، ۲۳۲ص.

- جلد سوم: شعر، بلاغت، شروح دیوان‌ها و تعلیقات بر آثار شعری و شاعری، ۱۹۸۰،

۲۶۴ص.

46) Дмитриева Л. В., *Каталог Тюркских Рукописей Института Востоковедения Российской Академии Наук*, Москва, Вост. лит., 2002, 616с.

دمیتریوا، ال. و، فهرست نسخه‌های خطی ترکی انستیتو مطالعات شرقی آکادمی علوم

روسیه در سنت پترزبورگ، مسکو: انتشارات مؤسسه شرق‌شناسی آکادمی علوم روسیه، ۲۰۰۲م،

۶۱۶ص، وزیری، روسی (معرفی ۱۵۰۰ نسخه ترکی در ۳۵۰۰ عنوان).

47) Rezvan, M. E., <Qur'anic Fragments from the A. A. Polovtsov Collection at the St. Petersburg branch of the Institute of Oriental studies>, In: *Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg), Vol. VII, No. 2 (June 2001), pp. 20-35.

رضوان، ام. ای، «قطعاتی از قرآن‌های کلکسیون آ. آ. پولووتسوف در شعبه انستیتو موسسه

مطالعات شرقی در سنت پترزبورگ»، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)،

س ۷، ش ۲ (ژولای ۲۰۰۱)، صص ۲۰-۳۵، انگلیسی.

۴۸) بولدیروف، الکساندر، «کتاب‌های خطی فارسی و ایران‌شناسان لنین‌گرا»، رک. نشریه پیام نوین (تهران)، س ۶، ش ۵ (۱۳۴۲)، صص ۸۱-۸۵، فارسی.

۴۹) میکلوخو ماکلای، ن. د.؛ اولگ ف. آکیموشکین؛ و. و. کوشف؛ م. ا. صلاح‌الدین اوا، «نسخه‌های خطی فارسی کمیاب در موسسه مطالعات شرق‌شناسی لنین‌گرا»، رک. نشریه راهنمای کتاب (تهران)، س ۴ (۱۳۴۰)، صص ۳۸-۴۳، فارسی.

۵۰) حبیبی آزاد، ناهید، «آثار فرهنگی و ادبی ایران در انستیتو ملل آسیا (شعبه لنین‌گرا) و برخی نسخه‌های خطی آن»، رک. نشریه مشکوة (مشهد)، ش ۵۶-۵۷ (۱۳۷۶)، صص ۲۴۰-۲۴۳، فارسی (معرفی ۲۶ دستنویس نفیس).

51) Rosen, V. R., *Les manuscrits arabes de l'Institut des Langues Orientales du Ministère des affaires étrangères*, St. Petersburg, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1877, 268p.

روزن، ویکتور رومانوفیچ، *نسخه‌های خطی عربی در مؤسسه زبان‌های شرقی در وزارت امور خارجه روسیه*، سنت پترزبورگ: آکادمی سلطنتی علوم، ۱۸۷۷م، وزیری بزرگ، ۲۶۸ص، فرانسوی (معرفی ۲۲۹ دستنویس عربی).

۵۲) روزن، ویکتور رومانوفیچ؛ محمدتقی دانش پزوه (مترجم)، «چند دستنویس از بنیاد زبان‌های خاوری سنت پترزبورگ»، رک. نشریه نسخه‌های خطی (تهران)، دفتر ۱۰ (۱۳۵۸)، صص ۲۹۹-۳۱۰ و ۳۱۲-۳۱۳، فارسی (معرفی ۱۳۲+۲۹ دستنویس فارسی).

53) Rosen, V. R., *Les manuscrits persans de l'Institut des Langues Orientales du Ministère des affaires étrangères*, St. Petersburg, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1886, 369p.

روزن، ویکتور رومانوفیچ، *نسخه‌های خطی فارسی در مؤسسه زبان‌های شرقی در وزارت امور خارجه روسیه*، سنت پترزبورگ: آکادمی سلطنتی علوم، ۱۸۸۶م، وزیری بزرگ، ۳۶۹ص،

فرانسوی.

54) Dorn, B., "Über die aus dem Nachlasse des Wirkl. Staatsrathes Graf dem Asiatischen Museum der Akademie Zugekommenen Morgenländischen Handschriften", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1869-1873), Vol. VI, No. 1 (1868), pp. 111-140.

دورن، برنهارت، «درباره تعدادی از دست‌نویس‌های شرقی تازه دست‌یاب موزه آسیایی [در سنت پترزبورگ]»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۶۹-۱۸۷۳م)، س ۶، ش ۱ (۱۸۶۸م)، صص ۱۱۱-۱۴۰، آلمانی (معرفی ۴۰ نسخه خطی فارسی و عربی).

55) Dorn, B., "Über die vom General – Adjutanten von Kaufmann dem Asiatischen Museum verehrten Morgenländischen Handschriften", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1873-76), Vol. VII, No. 2-3(1874), pp. 395-415.

دورن، برنهارت، «درباره چند دست‌نویس شرقی متعلق به ژنرال آجودان کاوفمان در موزه آسیایی شریف»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۷۶-۱۸۷۳م)، س ۷، ش ۲-۳ (۱۸۷۴م)، صص ۳۹۵-۴۱۵، آلمانی (معرفی ۲۷ دست‌نویس فارسی).

56) Dorn, B., "Die Fonton'sche Handschriften – Sammlung [: Deutschen General – Consuls Dr. Blau in Odessa hat das Asiatische Museum der Akademie die nachgelassenen morgenländischen Handschriften des Geh. Rathes Fonton erworben]", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1876-81), Vol. VIII, No. 1 (1876), pp. 189-196.

دورن، برنهارت، «مجموعه دست‌نویس‌های شرقی متعلق به فقید راتزفونتن، ارسال از سوئد کتر بلاو کنسول آلمان در اودیسسه به موزه آسیایی آکادمی [سلطنتی علوم روسیه]»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۸۱-۱۸۷۶م)، س ۸، ش ۱ (۱۸۷۶م)، صص ۱۸۹-۱۹۶، آلمانی (معرفی ۱۹ نسخه خطی عربی و فارسی).

57) Salemann, C., "Neue Erwerbungen des Asiatischen Museums", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1880-89), Vol. IX, No. 3 (1887), pp. 331-402.

زالمان، کارل، «مجموعه دست‌نویس‌های شرقی [تازه‌یاب در موزه آسیایی]»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۸۹-۱۸۸۰م)، س ۹، ش ۳ (۱۸۸۷م)، صص ۳۳۱-۴۰۲، آلمانی (معرفی چند نسخه عربی، فارسی و ترکی جغتایی).

58) Dorn, B., "Über die aus dem Nachlasse des Wirkl. Staatsrathes Graf dem Asiatischen Museum der Akademie Zugekommenen Morgenländischen Handschriften", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1869-1873), Vol. VI, No. 1 (1868), pp. 111-140.

دورن، برنهارت، «درباره تعدادی از دست‌نویس‌های شرقی تازه دست‌یاب موزه آسیایی [در سنت پترزبورگ]»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۶۹-۱۸۷۳م)، س ۶، ش ۱ (۱۸۶۸م)، صص ۱۱۱-۱۴۰، آلمانی (معرفی ۴۰ نسخه خطی فارسی و عربی).

59) Salemann, C., "Das Asiatische Museum im Jahre 1890. Nebst Nachträgen", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1890-92), Vol. X, No. 2 (1891), pp. 271-292.

زالمان، کارل، «موزه آسیایی در سال ۱۸۹۰م، به انضمام تکلمه»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ ۱۸۹۲-۱۸۹۰م)، س ۱۰، ش ۲ (۱۸۹۲م)، صص ۲۷۱-۲۹۲، آلمانی (معرفی ۱۳۴ دست‌نویس از مجموعه کوهن؛^۱ ۳۳ نسخه از مجموعه رودولف؛^۲ ۱۴ نسخه از مجموعه سیورن؛^۳ ۴۵ نسخه از مجموعه لرش؛^۴ ۱۷ نسخه از مجموعه اسمیرنوف^۵ و سرانجام ۴۶ نسخه بدست آمده از امکان مختلف و مجموعه‌های متنوع، به

1. Kuhn.
2. Radloff.
3. Sjögren.
4. Lerch.
5. Smimov.

اختصار معرفی شده است.

60) Smirnov, W. D., *Les manuscrits turcs de l'Institut des Langues Orientales du Ministère des affaires étrangères*, St. Petersburg, Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1897, 216p.

اسمیرنوف، و. د.، *نسخه‌های خطی ترکی در مؤسسه زبان‌های شرقی در وزارت امور خارجه روسیه، سنت پترزبورگ: آکادمی سلطنتی علوم، ۱۸۹۷م، ۲۱۶ص، وزیری بزرگ، فرانسوی (معرفی ۹۸ دستنویس ترکی).*

61) Rezvan, E. A., "Oriental Manuscripts of Karl Faberge (I): The Qur'an [in St. Petersburg branch of the Institute of Oriental Studies collection]", In: *Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg), Vol. VII, No. 1 (March 2001), pp. 40-61.

رضوان، ای. آ.، «دست‌نویس‌های شرقی کارل فابریگ (۱): قرآن [در شعبه انستیتو مطالعات شرقی در سنت پترزبورگ]، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)، س ۲، ش ۱ (مارس ۲۰۰۱)، صص ۴۰-۶۱، انگلیسی.

62) Rezvan, E. A., "Oriental Manuscripts of Karl Faberge (II): Ragamala Miniatures of the Album 'Muraqqa'" (Parts 1-2), In: *Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg), Vol. VII, No. 2 (June 2001), pp. 36-45 (Part 1) & No. 3 (September 2001), pp 39-45 (Part 2).

رضوان، ای. آ.، «دست‌نویس‌های شرقی کارل فابریگ (۲): آلبوم مرقع و مینیاتورهای راگاملا» (بخش ۱-۲)، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)، س ۷، ش ۲ (ژوئن ۲۰۰۱)، صص ۳۶-۴۵ (بخش اول) و ش ۳ (سپتامبر ۲۰۰۱)، صص ۳۹-۴۵ (بخش دوم)، انگلیسی.

63) Rezvan, E. A., "Oriental Manuscripts of Karl Faberge (III): Biographical works and portraits" (parts 1-2), In: *Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg), Vol. VII, No. 4 (December 2001), pp. 48-54 (Part 1) & Vol. VIII, No. 1 (March 2002), pp. 39-48 (Part 2).

۱. Ragamala یا Ragamala (राग माला)، کلمه‌ای هندی، به معنی حلقه گل قرار دادن Ragas، یا ملودی‌های موسیقی؛ "مالا" به معنای حلقه گل قرار دادن و "راگا" یک ترکیب موسیقی هندی و یا حالتی از آن، که منجر به مجموعه‌ای از نقاشی‌های Ragamala می‌شود (رک. ویکی پدیا).

رضوان، ای. آ. «دست‌نویس‌های شرقی کارل فابریگ (۳): زندگی‌نامه‌ها و نقاشی‌های پُرتره» (بخش ۱-۲)، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)، س ۷، ش ۴ (دسامبر ۲۰۰۱)، صص ۴۸-۵۴ (بخش اول) و س ۸، ش ۱ (مارس ۲۰۰۲)، صص ۳۹-۴۸ (بخش دوم)، انگلیسی.

64) Rezvan, E. A., "Oriental Manuscripts of Karl Faberge (IV): Poetry and Miniatures" (parts 1- 2), *Manuscripta Orientalia* (St. Petersburg), Vol. VIII, No. 2 (June 2002), pp. 52-60 (Part 1) & No. 3 (September 2002), pp. 46-52 (Part 2).

رضوان، ای. آ. «دست‌نویس‌های شرقی کارل فابریگ (۴): شعر و مینیاتورها» (بخش ۱-۲)، رک. نشریه دست‌نویس‌های شرقی (سنت پترزبورگ)، س ۸، ش ۲ (ژوئن ۲۰۰۲)، صص ۵۲-۶۰ (بخش اول) و ش ۳ (سپتامبر ۲۰۰۲)، صص ۴۶-۵۲ (بخش دوم)، انگلیسی.

65) Dorn, B., "Chronologisches Verzeichniss der seit dem Jahre 1801 bis 1866 in Kasan Gedruckten Arabischen, Türkischen, Tatarischen und Persischen Werke, als Katalog der in dem Asiatischen Museum befindlichen Schriften der Art", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1867), Vol, V, Nr. 5 (November-December 1866), pp. 533-649.

دورن، برنهارت، «فهرست کتاب‌های چاپی عربی، ترکی، تاتاری و فارسی از ۱۸۰۱-۱۸۶۶ در قازان موجود در موزه آسیایی»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۶۷م)، س ۵، ش ۵ (نوامبر دسامبر ۱۸۶۶م)، صص ۵۳۳-۶۴۹، آلمانی.

66) Dorn, B., "Catalogue des ouvrages Arabes, Persans et Turcs, Publiés a Constantinople, en Egypte et Perse, qui se Trouvent au Musée Asiatique de l'Académie", In: *Mélanges Asiatiques* (Tirés du Bulletin de l'académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1867), Vol, V, Nr. 5 (Mätz 1866), pp. 465-528.

دورن، برنهارت، «فهرست کتب چاپی [سنگی و سربی] عربی، فارسی و ترکی منتشر شده در قسطنطنیه، مصر و ایران موجود در آکادمی موزه آسیایی»، رک. نشریه مجموعه آسیایی (بولتن آکادمی سلطنتی علوم در سنت پترزبورگ، ۱۸۶۷م)، س ۵، ش ۵ (مارس ۱۸۶۶م)، صص ۴۶۵-

۵۲۸، آلمانی (معرفی ۱۱۱ کتاب نفیس چاپ قسطنطنیه، ۱۴۱ چاپ مصر و ۱۲۹ چاپ ایران).

– درباره مجلد یازدهم فهرست نسخه‌های خطی فارسی (کتاب حاضر)

مقدمتاً باید گفت که خود روس‌ها، طی ۵۵ سال (۱۹۵۵-۲۰۱۰م)، حدود ۱۰۲۷ نسخه فارسی را، در ده جلد فهرست (بدون جلد ۹)، به زبان روسی، معرفی نموده بودند و همان مجلدات ده‌گانه، با عنایت رایزن محترم فرهنگی ایران در روسیه، جناب آقای دکتر ابراهیمی ترکمان و باهتمام جمعی از دانشجویان ایرانی مقیم مسکو، زیر نظر استاد محسن حیدرنیا، به فارسی ترجمه گردید و الحمدلله در سفر سال ۲۰۱۱م راقم سطور به روسیه - که در معیت و راهنمایی استاد گرانقدر، حجة الاسلام و المسلمین، آقای علی صدراپی خوبی صورت گرفت - مجدداً داده‌های نسخ خطی، در سنت پترزبورگ به صورت حضوری، بررسی و بازبینی نهایی گردید؛ سپس با چند ماه کار علمی روی داده‌ها، پس از ویراستاری فنی و علمی، در سال ۱۳۹۳، از سوی کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم، در مجلدی بزرگ، منتشر گردید و بدین ترتیب، الحمدلله، موادی ناب از تاریخ و فرهنگ ایران زمین، به چرخه علمی - پژوهشی ایران اسلامی، به زبان فارسی، وارد گردید.

در این فهرست نیز، ۵۱۶ عنوان نسخه خطی فارسی دیگر موجود در انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه در سنت پترزبورگ، با فرمت توصیفی معرفی شده است که در دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی، به صورت مستند و به روش معهود فهرست‌نگارانی ایرانی، داده‌های کتاب‌شناختی و نسخه‌شناختی آنها، به عنوان جلد یازدهم، به تفصیل گزارش گردیده است و به این ترتیب، تاکنون، از میان حدود ۵۰۰۰ عنوان نسخه خطی فارسی و تاجیکی موجود در این انستیتو، ۱۵۴۳ دستنویس فارسی، به صورت توصیفی، معرفی گردیده است؛ بر این پایه، تعداد نسخ فارسی فهرست‌نشده این مرکز، تا سال (۲۰۱۵م)، مشتمل بر ۳۴۵۷ عنوان خواهد بود که امیدواریم در آینده‌ای نزدیک، شاهد فهرست‌نگاری باقی نسخ نیز باشیم، ان شاء الله.

گفتنی است که به جهت سهولت در بهره‌مندی پژوهشگران از داده‌های کتاب‌شناختی و نسخه‌شناختی دستنویس‌های توصیف شده در این مجموعه گرانسنگ، راقم، نمایه‌های متعددی را در انجام این فهرست افزوده است که طبعاً برخی از آنها، مسبوق به سابقه نیست و علت آن نیز، یکی، زجرها و رنج‌هایی بوده که راقم در سالیان گذشته در مراجعه به منابع فاقد نمایه، کشیده است و دلیل دیگر نیز، مهیا سازی مواد ترائی، برای پژوهش‌های درون متنی و برون متنی و نیز مطالعات عمیق‌تر و نیز تحلیل آماری، بر پایه این مواد خام ترائی بوده است؛ البته ناگفته نماند که زنده‌یاد پروفسور هلموت ریتر، خاورشناس شهیر آلمانی (مقیم شهر استانبول در ترکیه)، بارها در درس خویش می‌گفتند: «خداوند ما را از شر کتاب‌های بدون ایندکس مصون بدارد!»

به هر تقدیر نمایه‌های بیست و سه گانه پایانی این اثر، مشتمل است بر نمایه عناوین آثار، نمایه پدیدآوران آثار، نمایه موضوعات آثار، نمایه گزارش متن آثار، نمایه محل تألیف آثار، نمایه تاریخ تألیف آثار، نمایه ماده تاریخ آثار، نمایه مقدمه‌های آثار، نمایه آغاز نسخ خطی، نمایه کاتبان نسخ خطی، نمایه محل کتابت نسخ خطی، نمایه تاریخ کتابت نسخ خطی، نمایه مالکان نسخ خطی، نمایه مهرهای نسخ خطی، نمایه صحافان نسخ خطی، نمایه خطوط نسخ خطی، نمایه کاغذهای نسخ خطی، نمایه جلد‌های نسخ خطی، نمایه یادداشت‌های نسخ خطی، نمایه ترتیبی نسخ خطی، نمایه اعلام، نمایه کتاب‌ها و نمایه اماکن.

در آنالیز بخشی از داده‌های کتاب‌شناختی نسخ خطی معرفی شده در این اثر، باید گفت، در مجموع، ۱۵۰ عنوان، در ۵۱۶ نسخه، تألیف ۱۱۰ پدیدآور (مؤلف، مترجم، ناظم، محشی، منتخب و ...) معرفی شده است و مقام نخست بیش‌ترین تکرار نسخ، مربوط به دیوان حافظ شیرازی، با ۵۴ نسخه و مقام دوم، نیز، اختصاص به خمسه جامی (پنج‌گنج) با ۵۳ نسخه دارد؛ البته علی‌رغم تفحص نسبتاً وسیع راقم سطور، در منابع کتاب‌شناختی و مصادر نسخه‌شناختی، افزون بر معدودی از عناوین ناشناخته، پدیدآور ۲۸ عنوان نیز، ناشناخته مانده است و امیدوارم که با تلاش‌های پژوهشگران تازه نفس نسل جوان علاقمند، کار شناسایی این مجاهیل (چند عنوان و پدیدآور)،

بر پایه منابع و مصادر جدید، بازشناسی کردند، ان شاء الله. به لحاظ موضوعی، آثار معرفی شده، به ترتیب فراوانی، عبارتند از: ادبیات فارسی منظوم و مثنوی (۲۴ عنوان)، تفسیر قرآن کریم (۱۱ عنوان)، تصوف (۱۰ عنوان)، پزشکی (۸ عنوان)، تاریخ و اخلاق (هر یک با ۶ عنوان)، نظامی‌گری (۵ عنوان)، آداب و اخلاق، اخلاق و تصوف و فقه شیعه (هر یک ۴ عنوان)، ادعیه و کلام و عقاید شیعه (۳ عنوان)، ادیان، اسناد، ادعیه و تصوف، دستور زبان، فقه اهل سنت، فلسفه و منشآت و مکاتبات (هر یک ۲ عنوان) و موضوعات نیز هر کدام، یک عنوان (بدون لحاظِ نسخ مکرر عناوین).

در این اثر، تا جایی که مصادر کتاب‌شناختی، یاری می‌کرده است، تاریخ تألیف آثار، ثبت شده‌اند؛ کهن‌ترین تألیف فارسی این مرکز، مربوط به سال ۵۱۹ق (الطائف التفسیر تألیف زاهدی درواجکی) است و تعداد تألیفات معرفی شده در این فهرست - که موقف به شناسایی تاریخ تألیف آنها شدیم - به این ترتیب، از قرن ششم (۳ عنوان)، قرن هفتم (۳ عنوان)، قرن هشتم (۳ عنوان)، قرن نهم (۱۶ عنوان)، قرن دهم (۱۳ عنوان)، قرن یازدهم (۲۴ عنوان)، قرن دوازدهم (۷ عنوان)، قرن سیزدهم (۱۰ عنوان) و قرن چهاردهم هجری (۱ عنوان) می‌باشند. همچنین به لحاظ محل تألیف آثار، تا جایی که ردی از آنها در سرچشمه‌های کتاب‌شناختی، یافتیم، به ترتیب، بخارا (۱۱ عنوان)، هندوستان و سمرقند (هر یک با ۴ عنوان)، هرات و قهستان (هر یک با ۲ عنوان) و شهرهای بادکوبه، حیدرآباد (هند)، دارالسرور تفریس، دکن (هند)، دیوبل (هند)، ساوه، شیراز و مشهد مقدس، هر کدام، یک عنوان از آثار معرفی شده در این اثر را به خود اختصاص داده‌اند.

در بخش مقدمه (اهداء) آثار معرفی شده در این فهرست، چند اثر به درخواست پادشاهان، شخصیت‌های سیاسی، تاریخی، وزرا، حاکمان، شاهزادگان و برخی شخصیت‌های علمی و یا حتی به درخواست یا نام فرزندان، شاگردان و دوستان خود، "تألیف" گردیده است که بدون تردید می‌تواند، برای تحلیل‌ها و ارزیابی اهمیت و جایگاه دانش در دوره‌های مختلف تاریخی، مفید باشد. به ترتیب فراوانی آثار معرفی شده در این فهرست، ۶ عنوان به نام شاه سلیمان صفوی (حک .

۱۰۷۷-۱۱۰۵ق)، ۴ عنوان، به نام سلطان حسین بایقرا (حک ۸۷۳-۹۱۱ق)، ۳ عنوان، به نام شاه عباس اول صفوی (حک ۹۹۶-۱۰۳۸ق)، ۲ عنوان، به نام ابوبکر بن سعد زنگی و محمد بن ابوبکر زنگی (از اتابکان شیراز)، شاه طهماسب صفوی (حک ۹۳۱-۹۸۴ق)، و سلطان عبدالله قطب شاه (د. ۱۰۳۵ق)، یک عنوان نیز به نام یا درخواست ناصرالدین ابوالفتح عبدالرحیم بن ابی منصور (حاکم اسماعیلی قهستان)، شمس‌الدین ابوالمظفر ابراهیم شاه شرقی (حک ۸۰۴-۸۴۴ق)، سلطان ناصرالدین قباچه (حاکم سِند)، (فرمانفرمای قهستان، خواف، سنجان و مایزن آباد)، ابوالمظفر علاءالدین سلطان حسین شاه، سلطان ناصرالدین سید عبدالعزیز بهادرخان» (حک ۱۰۵۷-۱۰۹۱ق)، مظفرالدین یرلق ارسلان بن حسام الدوله البیورک چوپانی، اکبر شاه (حک ۹۶۳-۱۰۱۴ق) سلطان شهاب‌الدین محمد شاهجهان (حک ۱۰۳۷-۱۰۶۸ق)، سلطان غیاث‌الدین (زنده ۸۶۸ق)، شاه عباس ثانی (حک ۱۰۵۲-۱۰۷۵ق)، سلطان حسین صفوی (حک ۱۱۰۵-۱۱۴۴ق)، شمس‌الخلافه محمد شاه بن تغلق شاه فرمانروای دهلی (حک ۷۲۵-۷۵۲ق)، شمس‌الدین التتمش مملوکی (حک ۶۰۷-۶۳۳ق)، شهاب‌الدین محمد شاه جهان (حک ۱۰۳۷-۱۰۶۸ق)، محمدقلی قطب شاه (حک ۹۸۹-۱۰۰۲ق)، عبدالعزیزخان بن عبیدالله خان شیبانی (حک ۹۴۷-۹۵۷ق)، علاءالدین محمد خلجی (حک ۶۹۵-۷۱۵ق)، فتحعلی شاه قاجار (حک ۱۲۱۲-۱۲۵۰ق)، مظفر حسن بن سلطان حسین، مظفرالدین ابوالغازی سلطان امیر شمس‌الدین بن سلطان کمال‌الدین محمد از پادشاهان رستم‌دار (حک سلسله ۸۹۷-۹۹۵ق)، یمین الدوله بهرامشاه پادشاه غزنه (حک ۵۱۱-۵۵۲ق)، وکیل الرعایا (کریمخان زند)، شیخ‌الاسلام شمس‌الدین محمد بن علی خاتونی مشهور به ابن خاتون عاملی (وزیر قطب شاه)، معزالدین ابوالقاسم بابر بهادر (وزیر جلال‌الدین محمود)، ابوالحسن (پسر سلطان حسین بایقرا، حاکم مرو)، امیر شیخ احمد سهیلی جقتایی (د. ۹۱۸ق)، امیرعلیشیر نوایی (د. ۹۰۸ق)، سراج‌الدین قاسم بیک پرناک ترکمانی (از شاهزادگان و حاکم شیراز بین سال‌های ۹۰۰-۹۰۶ق در روزگار شاهی رستم بیک بن مقصود بیک)، وزیر مجدالدین ابومحمد بخاری، ملکه تخت نشین، عصمة الدنيا والدین، بدیع الجمال (بدیع الجمال، همسر امیر مبارزالدین محمد و مادر سلطان ابوالمظفر بایزید حک ۷۵۷-

۷۹۰ق)، حاج آقاسی (وزیر کریم خان زند)، حمزه میرزا فرزند سلطان محمد خدابنده صفوی (برادر بزرگتر شاه عباس اول)، رفیع‌الدین حسین (فرزند یوسف هروی طبیب)، ضیاء‌الدین یوسف (فرزند عبدالرحمن جامی) با ۲ عنوان، محمداسماعیل (برادر کهنتر مؤلف)، عباس قونسول اعظم در استرآباد، قاضی امیرشرع و دیگران تألیف گردیده است.

در بخش نسخه‌شناسی این فهرست، هم باید گفت که حدود ۱۰ نسخه از این آثار معرفی شده، به خط مؤلف است؛ تعدادی دستنویس نیز، به درخواست، اشاره یا به نام پادشاه، دانشمندی و یا شخصیتی، "کتابت" گردیده است و از آن جمله‌اند: سلطان سید عبد‌العزیز بهادرخان (حک. ۱۰۵۵-۱۰۹۱ق)، شاه مراد کشمیری، ملا دولت خان ولد شیخ رسول دویزین، میرزا صالح بیک بدخشی، بإشارة المفخّم المکرّم المؤید بتأیید الملك الکبیر محمدظهیر»، سلالة السادات میرزا محمود نایب کنسولگری مقیم استرآباد و میرزا محمد مهدی بن میر سید احمد.

از مجموع ۵۱۶ نسخه معرفی شده در این دفتر، کاتب ۳۶ نسخه معلوم می‌باشد که بر پایه نسبت آنان در انجنامه نسخ، حدود نیمی از کاتبان، به حوزه آسیای مرکزی، به خصوص حوزه بخارا و سمرقند تعلق دارند. همچنین از این میان، محل کتابت ۳۸ نسخه نیز در انجنامه، مشخص گردیده است و به ترتیب ۶ نسخه در بخارا و سمرقند، ۳ نسخه در قوقند و قازان، ۲ نسخه در شهرهای یزد، بلخ و ۲ نسخه هم در قریه دیوین استنساخ گردیده است و باقی شهرها و ولایات نیز هر کدام یک نسخه، در آنها، کتابت شده است، که عبارتند از: آقسو، اردبیل، اصفهان، بابالار، بلخ، پترزبورگ، دارالسرور تفلیس، دارالسعادة زنجان دارالسلطنه هرات، سیالکوت، شبرغان، شیراز، قازان، کشمیر، محلات، مشهد، نسف، نعمت آباد، وان، قریه شافلان به رباط عالیحضرت سید محمود و قریه طاشلچو از ولایت قران و سایر نسخه‌ها فاقد محل کتابت می‌باشند.

باید افزود که از میان نسخ معرفی شده در این دفتر، ۲۴۰ نسخه خطی، تاریخ کتابت آنها، مضبوط است و تاریخ حدودی (قرن) باقی نسخ را نیز راقم سطور، بر پایه دو دهه تجربه در حوزه فهرست‌نگاری، مشتمل بر قدمت، کاغذ، مرکب و سایر ممیزات و مؤلفه‌های نسخه‌شناختی،

ثبت نموده است. در این دفتر، دستنویس‌های کتابت شده در قرن ششم (۲ نسخه)، قرن هفتم (۲ نسخه)، قرن هشتم (۷ نسخه)، قرن نهم (۱۵ نسخه)، قرن دهم (۱۱۵ نسخه)، قرن یازدهم (۱۳۹ نسخه)، قرن دوازدهم (۹۶ نسخه)، قرن سیزدهم (۱۲۸ نسخه) و قرن چهاردهم هجری (۱۴ نسخه) بوده است و البته باید توجه داشت در این آمارها، از آنجا که احتمال کتابت برخی نسخ، در دو قرن است (مانند کتابت سده ۱۱ یا ۱۲ق) لذا بر این مبنا در آمار مذکور، این نوع نسخ یکبار در عداد قرن ۱۱ شمارش شده و بار دیگر هم در عداد نسخ کتابت شده در قرن ۱۲ق.

در ادامه گزارش جنبه‌های نسخه‌شناسی دستنویس‌های توصیف شده در این دفتر، باید افزود که بیشترین فراوانی خط نوشتاری این مجموعه نفیس، (با حدود ۳۵۰ نسخه، خط نستعلیق می‌باشد؛ اما کلکسیون متنوع و جذاب نیز از انواع خطوط خوش و تحریری ارزشمند، در این مجموعه گرانسنگ، قابل مشاهده است که به عنوان نمونه، می‌توان به این موارد اشاره داشت: تعلیق، تعلیق آمیخته به ثلث پخته، تعلیق پخته، تعلیق زیبا، ثلث، ثلث پخته، ثلث خوش، ثلث زیبا، ثلث مایل به کوفی تزیینی، ثلث مُعرب، شکسته نستعلیق، شکسته نستعلیق خوش، شکسته نستعلیق زیبا، شکسته نستعلیق ممتاز، کوفی تزیینی، نستعلیق (چلیپا)، نستعلیق تحریری، نستعلیق تحریری (چلیپا)، نستعلیق تحریری (چند قلم)، نستعلیق تحریری (ردی)، نستعلیق ترکی تحریری، نستعلیق خوش، نستعلیق مایل به تعلیق، نستعلیق مایل به تعلیق پخته، نستعلیق مایل به شکسته، نستعلیق ممتاز، نستعلیق هندی، نسخ، نسخ پخته، نسخ تحریری، نسخ تحریری کهن، نسخ تحریری کهن (چند قلم)، نسخ خفی، نسخ کهن، نسخ مایل به تعلیق، نسخ مایل به تعلیق کهن، نسخ مُعرب، نسخ مُعرب پخته و نسخ مُعرب خوش مایل به کوفی.

از دیگر جنبه‌های نسخه‌شناختی، می‌توان به انواع کاغذهای استفاده شده در این مجموعه ارزنده اشاره نمود و نکته‌ای که جالب توجه است، اینکه، بیشترین کاغذهای بکار رفته در این کلکسیون سترگ، از نوع کاغذ شرقی (۸۴ مورد) است و به جز مواردی نادر همچون کاغذ شرقی از نوع خانبالغ، باقی آنها، عمدتاً از نوع کاغذ سمرقندی تحریری (به صورت ضخیم یا نازک)،

می‌باشد که عمدتاً کار دست است؛ سایر کاغذهای این مجموعه نیز حاوی طیفی از کاغذهای فرنگی کارخانه‌های اروپایی و روسی است که در کل (۲۸ مورد) می‌باشد و افزون بر نوارهای آب نقشی (واترمارک) درون کاغذها، مواردی نیز حاوی آب نقش تجاری کاغذهای اروپایی و روسی هستند؛ از جمله دو نوع کاغذ فرنگی، آبی ضخیم (روسی با مارک تجاری МОКФЕ-Б 1821) و دیگری سفید (با واتر مارک تجاری و نشانه ببر و عبارت BEN TO PIOCARDO) از آن جمله‌اند. اطلاعات جامع انواع کاغذهای این مجموعه نفیس، طبق داده‌های جزئی این فهرست، چنین‌اند: شرقی (خان‌بالیغ) ضخیم نخودی، شرقی (خان‌بالیغ) نخودی، شرقی (سمرقندی تحریری) آهار مهره، شرقی (سمرقندی تحریری) نازک نخودی، شرقی (سمرقندی) ضخیم نخودی، شرقی سفید، شرقی سفید ضخیم آهار مهره، فرنگی، فرنگی آبی ضخیم، فرنگی آهار مهره، فرنگی سفید، فرنگی سفید آهار مهره، رنگی ضخیم آهار مهره سفید، فرنگی ضخیم سفید، فرنگی ضخیم نخودی، فرنگی نخودی و آبی دارای واتر مارک (آب نقش) تجاری.

در خصوص کیفیت جلد‌ها، صحافی و داستان تجلید جلد‌های این مجموعه ارزشمند، سخن بسیار است؛ جلد‌هایی نفیس و هنری، همچون تیماج، میشن، ساغری، مشمی (گالینگور)، مقوایی، کاغذی و حتی قصه برخی آثار بدون جلد که حکایت خودش را دارد؛ اما از باب نمونه، اشاره به مشخصات تعدادی از جلد‌های توصیف شده در این مجموعه، خالی از لطف نخواهد بود. جلد‌هایی همچون تیماج زرشکی فرسوده با ترنج و سرترنج همراه نوار کاغذی سبز حنایی (کار آسیای میانه)؛ تیماج زرشکی، دارای ترنج طلایی زمینه زرشکی نگاره‌های اسلیمی با طبله و قاب مخصوص؛ تیماج زرشکی، ضربی، با ترنج، سرترنج و لچک ترنج زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی؛ تیماج زرشکی، مجدول، ضربی با ترنج، سرترنج و لچک ترنج با زمینه لاک‌منقوش به گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی؛ تیماج قرمز، دارای ترنج و سرترنج و جداول شبیه نگاره‌های اسلیمی؛ تیماج قهوه‌ای با ترنج زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی، با عطف و مغزی تیماج قهوه‌ای روشن؛ تیماج قهوه‌ای تیره با ترنج ضربی زمینه گل و بوته، با طبله و شمشه ضربی

زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی، عطف تیماج قهوه‌ای فرسوده؛ تیماج قهوه‌ای تیره فرسوده با ترنج و سرترنج لاکه قهوه‌ای روشن (طلایی) با زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی در قطع رحلی بزرگ؛ تیماج قهوه‌ای تیره فرسوده با روکش از پارچه کرم رنگ؛ چوبی با روکش کاغذی عسلی، با ترنج و سرترنج لاکه زمینه گل و بوته؛ چوبی با کار رنگ و روغن روی جلد، مجدول با زمینه مشکی، زعفرانی، سبز (زنگار) و قرمز، با ترنج و سرترنج زمینه گل و بوته، عطف تیماج قهوه‌ای فرسوده؛ چوبی ضخیم با روکش کاغذی سبز حنایی (کار آسیای میانه)؛ با ترنج و سرترنج ساده، جدول ضربی و عطف تیماج سرخ؛ دو رو، برون پارچه مخملی گل بهی با گل و برگ و بوته صورتی و زرد، درون تیماج زرشکی مجدول ضربی، با ترنج و سرترنج ضربی زمینه طلایی؛ عطف تیماج سبز یشمی با روکش محافظ پارچه‌ای ابلق؛ دو رو تیماج، برون زرشکی با ترنج ضربی زمینه لاکه کرم با نقش گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی، و درون قهوه‌ای، همراه قاب میشن (گالینگور) با روکش کاغذی آبی ابلق در قطع ربعی دراز؛ دو رو روغنی، برون با زمینه زرشکی مرقش مجدول با نقش گل‌های شکفته و غنچه الوان همراه برگ‌ها و بوته‌های الوان بسیار زیبا و هنری، درون با زمینه قهوه‌ای و گل و برگ الوان که در برخی بخش‌ها رنگ آنها، فروریخته است، مجدول زرین و مشکین؛ عطف تیماج مشکی؛ روغنی؛ روغنی طرح مرقش به رنگ قهوه‌ای تیره، مجدول به رنگ نارنجی، دارای ترنج و سرترنج نقش زمینه گل و بوته، عطف تیماج مشکی فرسوده؛ زرکوب فرنگی در قطع ربعی؛ ساغری مشکی آسیب دیده، مجدول، با ترنج و سرترنج و لچک ترنج ضربی؛ کاغذی ابروباد ابلق؛ مشمعی (گالینگور پارچه‌ای) مشکی، با عطف و گوشه تیماج سرخ؛ مقوایی (بدون شیرازه بندی)؛ مقوایی با ترنج و سرترنج، زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی، مجدول ضربی، برون با روکش کاغذی قرمز، درون آبی نفتی با ترنج و سرترنج لاکه کرم رنگ، عطف تیماج قهوه‌ای فرسوده؛ مقوایی با روکش سبز حنایی (کار آسیای میانه)، ضربی، مجدول با ترنج و سرترنج زمینه گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی، با عطف تیماج زرشکی؛ میشن قهوه‌ای تیره و عطف تیماج مشکی با قطع خشتی و البته برخی نیز بدون جلد با قاپی مقوایی همراه روکش کاغذی ابلق؛ عطف پارچه سرمه‌ای که از چهار طرف با نخ بسته شده!

داستان دستنویس‌های هنری این مجموعه نفیس، تذهیب، تشعیر، نگارگری، نقاشی‌ها و نگاره‌ها (مینیاتورها)، تجلید خود حدیث مفصل دیگری است که بایستی یک جلد کتاب، به نحو مستقل، درباره ابعاد گوناگون نفائس هنری موجود در این کلکسیون گرانقدر، سخن گفت؛ اما از بابِ براعتِ استهلال، شاید خالی از فایده نبوده باشد که به توصیفاتِ تعدادی از نسخ خطی هنری و مصوّر این دفتر تراثی، اشاره‌ای گذرا داشته باشیم. موارد ذیل بخشی از دستنویس‌های هنری این کلکسیون نفیس هستند که برخی از آنها (مانند مورد الف) به جهت نفاستِ فوق العاده آن، قیمتی مادّی برای آن متصور نیست!

الف) این نسخه، شاهکاری هنری و به غایت نفیس است؛ این نسخه عزیزالوجود، بسیار بسیار هنرمندانه، کتابت، تذهیب و تزئین گردیده است و شاید، یکی از نفیس‌ترین نسخه‌های موجود این اثر، در جهان باشد. آیاتِ قرآن کریم با طلا به خط ثلث مُعرب درشت نوشته شده و در ذیل آن به نسخ پخته ترجمه و تفسیر گردیده است. نسخه در برگ آغاز دارای سرلوحی به غایت زیبا مربوط به سده هفتم هجری احتمالاً سبک بغدادی است که در بالا و پایین آن دارای دو کتیبه بازوبندی فوق العاده زیبا که کلمه «الله» به خط کوفی تزئینی همراه گل و بوته طلایی و نگاره‌های اسلیمی طلایی با زمینه زنگار و لاجورد و شنگرف مجدول به طلا و مرکب مشکئی، در میان آن آیه «إلی النار تدعوننی لأکفر بالله و أشکر به» با طلا به خط ثلث نگارش یافته است؛ در مقابل سرلوح نیز پنج نگاره و شمس (ترنج زرین) با زمینه گلبرگ طلایی با زمینه طلا و شنگرف و لاجورد و زنگار (سبز) به طرز بسیار هنرمندانه‌ای ترسیم گردیده است و در میان شمس کوچک کلمه «الله» به خط کوفی تزئینی با طلا کتابت گردیده است. نسخه دارای نشانه‌های هنری بسیار زیبایی در فواصل آیات و نیز جزءها و حزب‌هاست که بیشتر در قالب شمس و مستطیل و برخی نیز به صورت شلجمی نگارگری شده است و به نظر می‌رسد مربوط به همان زمان کتابت و در همان سده هفتم هجری روی نسخه کار شده باشد؛ در میان جوف شمس‌های بزرگ در هامش - که بسیار هنرمندانه با زمینه زنگار، لاجورد، شنگرف و طلا تزئین شده است - بخط کوفی تزئینی

اجزاء و احزاب سوره‌ها (مانند عشره) آمده است و نیز در میان شمشه‌های کوچک که بیشتر علائم میان آیات است، نوعاً کلمه «الله» با طلا به خط ثلث مایل به کوفی تزئینی به شکل هنری، کتابت گردیده است. بر فراز سوره، کتیبه‌هایی طلایی مجدول به طلا و لاجورد و مرکب مشکی با زمینه طلا، زنگار، شنگرف و مرکب مشکی ترسیم گردیده است که در لبه‌های کناری آن کتیبه، کلمه «الله» با طلا به خط کوفی تزئینی بسیار زیبایی کتابت به صورت موازی قرینه سازی شده است و در میان جوف آن نیز با سفیدآب بخط ثلث زیبایی، نام سوره و تعداد آیات نگارش یافته است. این هشت کتیبه در ابتدای سوره‌های ... ترسیم گردیده‌اند. در برگ ... نسخه، در وسط صفحه، از میان عبارت «و کار دین زیادت طراوتی یافت و رونقی و نظامی پذیرفت و بیغامر علیه السلام بملوک جهان نامها نشست و سوی ایشان رسولان فرستاد ...» عبارت «و بیغامر علیه السلام بملوک جهان»، به طرز هنرمندانه‌ای انتخاب گردیده و به نحو مستقل به خط درشت تعلیق زیبایی کتابت گردیده است.

ب) دو برگ آغازین مذهب و دارای یک سرلوح سبک کنگره‌ای زیبا و هنری مربوط به مکتب صفوی، با زمینه طلا و لاجورد و گل و بوته الوان و نگاره‌های اسلیمی زرین، همراه با کتیبه بازوبندی که با زمینه طلا و لاجورد که جوف آن نانوشته مانده است؛ این دو برگ دارای تشعیر گل و بوته و نگاره‌های اسلیمی طلایی و قرمز؛ میانه سطور این دو برگ، با طلا دندانان موشی شده است.

ج) این نسخه نفیس مذهب، دارای ده مجلس نگاره (مینیاتور) بسیار زیبا و هنری از مکتب هرات، با مضامین اخلاقی مجالس سلاطین، علما، حکما و قضات، در برگ‌های ... آمده که در تمامی آنها، برگ مقابل نیز تذهیب و دارای تشعیر است که در آن صحنه‌های بسیار زیبای هنری از شکار حیوانات و مناظر گل و بوته، با رنگ طلایی ترسیم گردیده است و میانه سطور نیز با طلا اندازی، دندانان موشی شده است. برگ‌های نسخه مجدول به طلا، شنگرف، لاجورد، زنگار و مرکب مشکی است.

د) نسخه دارای نشانه‌های هنری بسیار زیبایی در فواصل آیات و نیز جزءها و حزب‌هاست که برخی در قالب شمس و برخی شلجمی است و به نظر می‌رسد مربوط به همان زمان یا یکصد سال پس از آن در سده هفتم یا هشتم هجری بر روی نسخه کار شده باشد. ابتدای سور نام سوره همراه تعداد آیات آن به آب طلا و خط ثلث نگارش یافته‌اند.

ه) نسخه‌ای نفیس و هنری است، دارای هشت مجلس نگاره (مینیاتور) با مضامین دلاوری و رشادت و جنگاوری مربوط به تیمور لنگ و خاندان تیموری است.

و) نسخه هنری نفیسی است، در آغاز، دارای یک سرلوح مذهب و نیز حاوی یک مجلس مینیاتور، که متناسب با مضامین عاشقانه این منظومه، به شکلی هنرمندانه ترسیم گردیده است.

ز) نسخه‌ای نفیس و هنری حاوی چندین نگاره (مینیاتور) بوده و همچنین آغاز هر یک از منظومه‌های پنج‌گانه، دارای سرلوحی مذهب می‌باشد.

ح) نسخه‌ای نفیس و هنری است و در آغاز هر یک از منظومه‌ها، یک سرلوح مذهب آمده است و این نسخه همچنین دارای چند مجلس نگاره (مینیاتور) می‌باشد.

ط) نسخه منظومه یوسف و زلیخا، بسیار نفیس و هنری، دارای ۶۴ مجلس نگاره (مینیاتور) که متناسب با مضامین داستان حضرت یوسف علیه السلام و زلیخا، ترسیم گردیده است.

ظ) نسخه‌ایست نفیس و هنری، دارای ۱۰ مجلس نگاره (مینیاتور) که متناسب با مضامین داستان حضرت یوسف و زلیخا، ترسیم شده است.

ک) نسخه‌ایست بسیار نفیس و هنری، دارای ۷۳ مجلس نگاره (مینیاتور) که متناسب با مضامین داستان حضرت یوسف علیه السلام و زلیخا، ترسیم گردیده و آغازین برگ نسخه نیز دارای یک سرلوح مذهب، گویا به سبک هرات، است.

ل) نسخه‌ایست نفیس و هنری، در آغاز دارای سرلوحی مذهب و در میان نسخه نیز دارای ۶ مجلس نگاره (مینیاتور) متناسب با مضامین غزلیات (عاشقانه)، ترسیم شده است و برای نمونه،

در یکی از مینیاتورها، پیکره آدمی، مرغی در دست، به شکلی هنرمندانه (گویا به سبک مکتبِ هرات) نگارگری و سپس تذهیب شده است.

م) این نسخه نفیس و هنری دارای دو مجلس نگاره (مینیاتور) متناسب به مضامین غزلیات عاشقانه دیوان جامی است.

- سپاس و قدردانی

باید اذعان داشت که این سفر، با حمایت رسمی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، در ماه‌های آذر - دی ۱۳۹۳، صورت پذیرفت، اما به جهت برخی ناهماهنگی‌ها، از جمله نبود راینز فرهنگی رسمی در مسکو، روند مقدمات کار، از همان بدو تولد، با یک سری مشکلات عدیده، همراه بود و نیز، به جهت تقارن سفر، با تعطیلات پایان سال روسیه، عملاً کار فهرست‌نگاری این مجموعه بسیار نفیس و کم نظیر، در کمال استعجال و به نحو بسیار فشرده (دقیقاً طی ۲۵ روز کاری)، در فضایی بسیار شکننده و نسبتاً سخت و ملال‌آور و بعضاً با فراموشی ثبت برخی داده‌های نسخه‌شناختی، صورت می‌پذیرفت! اما علی‌رغم مشکلات چند جانبه، از محدودیت‌های متعدّد انستیتو (همچون محدودیت زمانی) گرفته تا استعجال عجیب سرپرست راینزی وقت ایران در مسکو، برای اتمام سریع کار فهرست‌نگاری بیش از ۵۰۰ نسخه فوق نفیس طی یک ماه! نیز وضعیت نامساعد جوئی و هوای بسیار سرد پاییزی و زمستانی طاق فرسای شهر سنت پترزبورگ، راقم، به مدد الهی، خم به ابرو نیاورده و با قبول رسالت و مسؤولیت سنگین فهرست‌نگاری، مشکلات کار را به جان خریده و به لطف الهی، کار ثبت داده‌های اولیه کتاب‌شناختی و نسخه‌شناختی، تا جایی که عقلاً می‌سور و عملاً مقدور راقم بود، با تمام قوا، پیش رفت و الحمدلله و مئه، پس از برگشت به ایران نیز، طی نه (۹) ماه، کار فهرست‌نگاری، بر پایه منابع کتاب‌شناسی و مصادر نسخه‌شناسی، تکمیل گردید و اینک حاصل دست‌رنج و تلاش یازده ماهه (آذر ۹۳ - آبان ۹۴) راقم سطور، در دستان پرمهر شما محققان و گرامیان گرانقدر قرار گرفته

است، تا چه قبول افتد و که در نظر آید؛ ﴿وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ﴾^۱

امید است توانسته باشم، به این طریق، برگ زرین دیگری، بر دفتر نگارین فرهنگ غنی ایران اسلامی افزود باشم. اینجا بایسته است از اساتید بزرگوار، پژوهشگران و دانشوران گرامی، صمیمانه بخواهم، از تذکرات و راهنمایی‌های اصلاحی خود، نسبت به محتوای اثر، ما را محروم نسازند؛^۲ البته نقص‌هایی ممکن است در برخی مدخل‌ها ملاحظه شود، پژوهشگران گرامی، باید توجه داشته باشند، که به جهت استعجال نهاد اعزام کننده، کل فهرست‌نگاری این پانصد و شانزده عنوان نسخه خط نفیس، دقیقاً طی ۲۵ روز کاری، صورت گرفته است و طبعاً در این زمان محدود که با محدودیت‌های متعددی توأم، بوده است، رخداد برخی نواقص امری طبیعی می‌نماید؛ با این حال به تعبیر ابن خلدون، «خداوندان و دانشمندان کرامت در آن به دیده انتقاد و اصلاح نگرند، نه به چشم رضامندی و از آنچه سزاوار اصلاح است، چشم پوشی نکنند».^۳

در پایان سخن، شایسته است، از عزیزان و سرورانی در شکل‌گیری این اثر ناچیز، سهمی بوده‌اند، تشکر نمایم، بخصوص از استاد، جناب آقای دکتر ابوذری ابراهیمی ترکمان، ریاست محترم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، از سه جهت، بایستی سپاس ویژه‌ای داشته باشم، یکی به جهت عنایت و حمایت مستمر ایشان نسبت به مقوله نسخ خطی، چه در زمانی که سمت ریزنی ایران در روسیه را عهده‌دار بودند و چه دوران کنونی که مسؤلیت سنگین هدایت این سازمان را به دوش می‌کشند؛ دوم اینکه ادامه کار سترگ فهرست‌نگاری نسخ فارسی در انستیتو دستنویس‌های شرقی، مطمئناً بدون دخالت و حمایت مستقیم ایشان، عملاً مقدور نمی‌شد و سوم اینکه علی‌رغم مشغله‌های فراوان اجرائی، ایشان، از سر مهر، قبول زحمت نموده، تقریظی بر این اثر ناچیز، قلمی فرمودند. از سرکار خانم دکتر ایرنا پاپوا، رئیس انستیتو دستنویس‌های شرقی فرهنگستان علوم روسیه و دکتر ستانیسلاو پروزوروف، معاونت محترم انستیتو، که در طول مدت

۱. یوسف (ع) / ۸۸.

2. hosseinmottaqi@gmail.com

۳. پروین گنابادی، محمد، مقدمه تاریخ ابن خلدون، ص ۷.

فهرست‌نگاری، نهایت محبت و همراهی را نسبت به راقم، مبذول داشتند؛ از استاد، جناب آقای قهرمان سلیمانی، معاونت محترم پژوهشی و آموزشی سازمان، بابت حمایت صمیمانه از طرح فهرست‌نگاری در روسیه؛ از فرد فرد عزیزان سرپرستی رایزنی فرهنگی ایران در مسکو، که طی این سفر، زحمات متعدد راقم، همواره بر عهده این گرامیان بوده است؛ از سرکار خانم عاطفه نوری، ریاست معزز کتابخانه مرکزی سازمان فرهنگ که در طول همکاری صمیمانه خویش با این پروژه، فراتر از مسؤولیت‌های محوله تلاش نمودند و نیز همکار عزیز ایشان، جناب آقای سعید خودداری نائینی، که همواره، از ابتدای پروژه، مستقیماً رهین الطاف این دو بزرگوار بوده‌ام، از سرکار خانم اولگا یاستریبوا، از همکاران بخش نسخ خطی کتابخانه ملی روسیه، از سرکار خانم ایوانوونا از اساتید ادبیات فارسی دانشگاه سنت پترزبورگ، از جناب آقای فتح‌الله ذوقی، از همکاران بنیاد مطالعات اسلامی در مسکو، از جناب آقای محمدجواد شعبانی از علاقمندان حوزه ترائی که همزمان برای دوره تخصصی زبان آموزی در سنت پترزبورگ حضور داشتند، از جناب آقای سید علی رضی، دانشجوی دانشگاه سنت پترزبورگ و نیز از سرکار خانم سمیه پسندیده، دانشجوی علوم سیاسی در مسکو، که در مدت حضورم در روسیه، به اشکال مختلف، از راهنمایی‌های صمیمانه این گرامیان، بهره‌مند بوده‌ام؛ از سرکار خانم الهام بادینلو، به جهت ویرایش فنی اثر، با مراجعات مکرر، فراوان مدیون محبت‌های ایشان هستم.

به عنوان ختامه مسک، از ریاست معزز و معاونین محترم سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، به خصوص سروران بخش انتشارات سازمان، که نهایت محبت را، در روند چاپ و نشر این فهرست، مبذول داشتند، صمیمانه تشکر می‌نمایم و الله ولی الخیر و هو المستعان.

حسین متقی

قم - آبان ۱۳۹۴ / نوامبر ۲۰۱۵

Catalogue of the Persian Manuscripts
in
Institute of Oriental Manuscripts (IOM)
St. Petersburg - Russia

Vol. XI

Compiled by
Hossein Mottaqi

NATIONAL LIBRARY & ARCHIVES OF THE I.R. OF IRAN

2016

حسین متقی، با بیش از دو دهه سابقه‌ی فعالیت در عرصه‌ی نسخ خطی و سال‌ها همکاری علمی با کتابخانه‌های ترائی ایران و خارج از کشور، در کارنامه‌ی علمی خویش، در کنار تألیف و نشر ده‌ها کتاب و مقاله در عرصه‌های گوناگون دستنویس‌های اسلامی، فهرست‌نگاری بیش از ده هزار دستنویس به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی را نیز، با فرمت‌های متنوع، بر عهده داشته است. وی همچنین صاحب امتیاز و مدیر مسئول دو نشریه‌ی علمی - تخصصی صحیفه اهل بیت(ع) و بساتین (نشریه‌ی اختصاصی مطالعات نسخه‌های خطی و اسناد کهن) و مدیریتِ بسایتِ پایگاه خبری نسخ خطی (بساتین) می‌باشد.

* * *

تصویر روی جلد:
برگی از قرآن کریم بخط کوفی
برگرفته از نسخه‌ی خطی نفیس آن
به شماره‌ی «E.20»، کتابت سده‌ی ۷/ق م
در انستیتو دستنویس‌های شرقی،
فرهنگستان علوم فدراسیون روسیه - سنت پترزبورگ

*

تصویر پشت جلد:
تذهیب کهن اسامی ائمه‌ی اطهار(ع)
برگ نخست نسخه‌ی نفیس کلیات عماد فقیه،
کتابت سال ۷۷۲ق/۱۳۷۰م
در کتابخانه‌ی ملی روسیه - سنت پترزبورگ

**Catalogue of the Persian Manuscripts in
Institute of Oriental Manuscripts (IOM)
St. Petersburg – Russia**

Vol. XI

Compiled by: Hossein Mottaqi